

PROF. SCHULTHEISZ EMIL:

A HUMANIZMUSKORI ORVOSI OKTATÁS FILOZÓFIASTÚDIUMA

A szöveget és annak digitalizálását ellenőrizte: Gazda István

A filozófia és a medicina kapcsolata az ókor orvosainál és természetfilozófusainál csaknem evidencia. E két diszciplína mindmáig elválaszthatatlan. Nincs és nem is lehet medicina filozófia nélkül. Különösen áll ez az európai kultúra két és fél évezredes empirikus-rationális orvostanára. Nem bizonyíték – erre nincs is szükség – csupán emlékeztető a Corpus Hippocraticum sokszor idézett és interpretált hasonlata: az orvos, ha filozófus, az istenekhez hasonló.

A presocraticusok természetfilozófiája nélkül nem lenne hippocratesi medicus, az aristotelesi természetfilozófia, a sztoa bölcselete nélkül, csak a legfontosabbakat említve, nem lenne galenosi medicina. De ezek nélkül nem lenne érthető sem a középkori „Fakultätsmedizin”, sem a reneszánsz orvostana. Ezt a medicina elméletét művelő orvosok a maguk korában felismerték.

A koraközépkor természettudományi-orvosi írásainak filozófiai törekvése, majd az arabizmus filozófus-orvosainak munkássága is ezt az összefüggést példázza. Az a paradigmaváltás pedig, ami a 12–13. század aetas Aristotelica-jától az aetas Ciceroaniahoz vezetve a világképet a dolgok természetéről egyre inkább az ember természete felé irányítja, a filozófia és teoretikus medicina kvázi együtt-gondolkodásának folyamatát nem szakítja meg. Petrarca 1330 körül inaugurált, a 15–16. században egész Európában uralomra jutott új művelődési-képzési ideálja és mozgalma, amit később humanizmusnak neveznek, ezt méginkább erősítette. A humanizmus filozófiájának tárgya az ember a maga önértelmezésében, a világgal való dialógusában. A humanizmus korának orvosai tudományukat mindig ennek a gondolatnak a jegyében tanították. Ennek ellenére a diszciplínának a tanításáról az orvosoknál aránytalanul kevés szó esik.

A későközépkor és a reneszánsz-humanizmus korának egyik sokat vitatott elvi kérdése: vajon Galenost vagy Aristotelest illeti az elsőbbség, ki nagyobb jelentőségű? A superioritásnak ez a kérdése Harvey-ig sokakat foglalkoztatott.

A korszak tudománytörténetének másik lényeges aspektusát a filozófia, a medicina és a természettudományok metodológiai vitái jelentik. E diszciplínák összefüggésének módja, valamint a filozófia és a medicina már az ókor óta ismert kapcsolatának hierarchiája, sorrendje képezte vita tárgyát.

Magát a filozófia és medicina szoros kapcsolatát, összefonódását senki nem vitatta, sem akkor, sem később. Tárgyalása kapcsán azonban a filozófiatörténészek és a tudománytörténészek nemritkán úgy írnak, hogy nincsenek tekintettel a filozófia e vonatkozásában betöltött kvázi szubaltern szerepére, arra, hogy a medicina viszonylatában nem mindig autonóm, legalábbis a curriculumban nem az, hanem a későközépkori és a humanizmus korának egyetemi tantervében egyrészt a teológia és a jog, másrészt az orvosi stúdium előképesítésére előírt diszciplína.

A medicina egyetemi oktatásában betöltött szerepét viszont az orvostörténészek többsége

hanyagolja el. A kitűnő filozófiatörténész, Charles Schmitt, miközben a filozófiatörténészeknek is szemrehányást tesz, az orvostörténészeket azzal vádolja, hogy – kevés kivétellel –, hajlanak arra, hogy a reneszánsz kori orvostudomány filozófiai komponensét háttérbe szorítsák, úgy művelvén némelykor az orvostörténelmet, mintha annak filozófiai eleme az oktatásban nem is léteznék. Ha Schmitt megfogalmazásában van is egy kis túlzás, nem teljesen alaptalan, különösen ami a filozófia oktatását, az orvosi curriculumban, stúdiumban betöltött helyét és szerepét illeti. Így talán nem felesleges ennek áttekintése. Úgy gondolom, hogy enélkül a középkori-humanizmus kori orvostudomány történetéről alkotott képünk nem teljes. Ennek kapcsán Kristeller véleményére is szeretném felhívni a figyelmet, aki annak a meggyőződésének adott kifejezést: „...dass das Studium der Medizin und der Philosophie des späten Mittelalters und der Renaissance einander ergänzen, und dass sich durch ihre Verbindung ein besseres Verständnis der gelehrten Literatur der Zeit gewinnen lässt, als dies bei der bisher üblichen völligen Trennung der beiden Forschungsgebiete möglich war.”

A humanizmus korának egyetemi oktatásáról annál is inkább kell szót ejteni, mivel az a „mítosz”, hogy a humanista mozgalom csak az egyetemeken kívül keletkezett, tovább nem tartható fent, amint azt a korszak egyik legjelesebb kutatója, Kristeller is kifejti.

Az utóbbi évtizedek kutatásai alapján mind világosabb, hogy a teológia mellett –, gyakran attól teljesen függetlenül – művelték az egyetemek a többi, egyre önállóbb diszciplínát. A grammatikát és retorikát követően a logikát, természetfilozófiát, matematikát, asztronómiát, majd a civil és kánonjogot, illetve a medicinát. Ez is amellet szól, hogy a középkori és a humanizmus kori egyetemi medicinát együtt vizsgáljuk a kor filozófiájának oktatásával, kiindulva a *disciplinae liberales curriculum*ából, mely mindkét tárgy alapja.

A *septem artes liberales* a tanulmányok középpontjában állt még a 16. század első felében is, s ez volt a tananyag, amelybe a humanizmus által propagált görög-római világnézetet hirdető „*nova scientia*” a legkönnyebben tudott behatolni. Az alapvető tájékozódást minden szaktudományban ez adta. A *studia humana* és a teológia, a *studia divina* differenciálódása az antik irodalom tartalmi és formai jelentősége mellett az északi egyetemeken jelentékenyen elmélyült a *sapiens et eloquens pietas*, és egyre terjedt a természetismeretet is magában foglaló szekularizált műveltség, a filozófiailag fundált humanista perihistoria. A humanizmus nem lehetett kizárólagos követője, még kevésbé utánzója az antik hagyományoknak, másrészt nem szakíthatott a középkori keresztény kultúrával, mert abban benne élt, így a humanista kultúra sem nélkülözhetette a középkor könyveit, még kevésbé a középkori tudományosság műveit, a tankönyveket. Végül soron ennek továbbvivője volt, ugyanúgy mint a lassan kiszoruló arab kultúra egy részének. Éppen a humanizmus változtatta nyomtatott könyvekké nemcsak az ókor, hanem az arab és a keresztény középkor szellemi hagyatékát is. Nem szabad figyelmen kívül hagyni a humanistáknak a középkor kultúrája iránti toleranciáját, ami biztosította az egyetemi oktatás tartalmának megőrzését, lehetővé téve a fejlődést, biztosítva a folyamatosságot.

A *humanitas Erasmiana* pedig nemcsak az antik-klasszikus, hanem a keresztény embereszményt is újra felfedezve megy vissza a forrásokig. Az „*ad fontes*” jelszó különösen északon már nemcsak a görög, latin emlékek feltárását jelentette, hanem a kereszténység ősforrásainak az egyházatyák írásainak vizsgálatát és kiadását is. A humanizmus ugyan elvben elhatárolta magát a teológiától, de csak annak középkori interpretációjától. Erasmus és Reuchlin deklarálták ugyan, hogy a *bonae litterae* és a teológia egymástól nem függő értékrendszerek, a *litteratura* és a *biblicismus*-kutatás mégsem volt független egymástól. Melancthon, Ulrich von Hutten és követői teljesen harmonikusnak érezték a pietást és a *sapientiam*. Így érthető, hogy a humanizmus konfesszionális változata is sokat tartott meg a *septem artes liberales* antik-középkori ismeretkánónából, igaz, a régi formai kereteket több helyen új tartalommal töltötte meg. Így jelentkezhettek a *trivium* régi keretei között az új

literatura, a humanizmus vezértudománya, a klasszika-filológia. Még nyilvánvalóbb az új tartalom a quadrivium keretei között. A természet erőinek megismerése, kiaknázásának a hatalommal való összefüggése (scientia est potestas) a középkortól lényegesen eltérő természetvizsgálat kiindulópontja lett. A quadrivium régi, merőben spekulatív eruditioja nem volt többé kielégítő, nemcsak új gondolkodási formákra, de új módszerekre is szükség volt. A scientia experimentalisban új jelentőséget nyert a matematika, ami végső soron az artes mechanicae önállósulásához is vezetett, így a humanista műveltség – elvileg – voltaképpen az élet egész területét átfogja.

*

Galenos (Kr. u. 129–199) traktátusa

Fordította és bevezette: Magyar László András

A traktátus elé

Az ókorban az orvoslás helyzete több szempontból is kétesnek tartható, hiszen társadalmi presztízse az adott személytől, időszaktól és társadalmi rétegtől függően igen nagy eltéréseket mutathatott, tudomány-mivoltát pedig – Catotól Pliniuson át Ciceroig – sokan kétségbe vonták. Maga az orvosi tudomány – amelyet az „arkhitektonosz iatrosz”, vagyis a képzett orvos művelt, ugyan kétségtelenül szellemi tevékenységnek számított, ám az orvosi gyakorlat – amely jó esetben a démiurgosz”, gyakran rabszolga vagy szabados orvos, rosszabb esetben viszont a vándor kuruzsló, kenőcsősemler, javasember (unguentarius, pharmakopola, ridzotomosz, jatraliptész stb.) felségterülete volt, minthogy megvetendő módon megfizették, többnyire a lenézett kézműves-mesterségek közé tartozott. Az ars (tekhné) elnevezés kétértelműsége, illetve a jatrosz-medicus-phüszikosz terminusok széles jelentésköre is a megítélés bizonytalanságára utal.

Az orvosok már valószínűleg a hippokratikus kortól (Kr. e. 5. sz.) arra törekedhettek, hogy hivatásukat egyértelműen a szabad művészetek – artes liberales – rangjára emeljék. Ennek három feltétele volt: egyrészt elméletet, sőt egységes és logikus teoretikus rendszert kellett alkotni, másrészt az orvosi ismereteket, egyfajta antropológiaként, az általános műveltség – az enkükliosz paideia – részévé kellett tenni, harmadrészt pedig az orvosi elméletet filozófiailag is meg kellett alapozni.

E törekvések különböző mértékben érvényesültek. A rendszeralkotás első elemei (humorális patológia) már a hippokratikus corpusban felfedezhetők, és később az egyes orvosi iskolák (pneumatikusok, methodikusok, empirikusok stb.) is sikerrel hoztak létre tudományosnak, logikailag megalapozottnak tartható, racionális elméleteket. (Galenos nagy érdeme éppen abban állt, hogy a különféle teóriákból megkísérelt tartalmilag ugyan eklektikus, mégis egységes rendszert létrehozni!)

Arra, hogy a medicina hamar az általános műveltség részévé vált nem csak Platon vagy Aristoteles néhány megjegyzése a bizonyíték, hanem az a tény is, hogy például Celsus (Kr. u. 1. sz.) a római elit számára összeállított Enciklopédiájának részeként alkotta meg De medicina címen ismert nyolc könyvét. Ami a filozófiai alapozást illeti, az antik orvostudományt egyértelműen a görög természetfilozófia nemzette, s e természetfilozófiával való kapcsolatát a

medicina szinte mindmáig folyamatosan megtartotta. Az ókorban uralkodó és a tudományos gyógyítást meghatározó nedvelmélet tartós – több mint kétezer éves – sikerét bizonyára éppen a természetfilozófiával való szoros kapcsolatának köszönhetette. A hétköznapi gyógyításban azonban pusztán empiria, népi gyógyászati hagyomány és sötét babonáság uralkodhatott, hiszen képzett orvoshoz a népesség túlnyomó része sosem fordult, a képzett orvosok zöme pedig valószínűleg akkor éppúgy, mint manapság, megelégedett a hétköznapi kézműves-munkával. A filozófia és az orvoslás kapcsolata tehát, részint a társadalmi presztízs emelése, részint pedig a gyógyítás eredményessége érdekében folyamatos megerősítésre szorult.

Galenos itt következő szövege tehát nem pusztán rétorikának, hanem a fent említett orvosi program kifejezésének tekinthető. Mindehhez tudnunk kell, hogy a görög-római gondolkodásban a bölcsészet minden egyéb szellemi tevékenység keretében szolgált: az orvos-filozófus elsősorban volt filozófus és csak másodsorban orvos. E szemlélet gyakorlati megvalósulásának tekinthető például a hippokratikus Peri tón aerón, hüdátón kai topón, amely az egészséget és a betegséget a természeti környezet függvényének tartja. Hippocrates szerint ugyanis a természet ismerete nélkül az emberi biológikum sem ismerhető meg. Galenos – egyik önéletrajzi szövegében – maga említi, hogyan lett, szinte véletlenül orvos, noha filozófusnak készült:

„Az orvosnak tehetségesnek, jó emlékezetűnek és szorgalmasnak kell lennie és ezen kívül olyan szerencsésnek, mint amilyen én voltam, hiszen olyan apa nevelt fel engem, aki jártas volt a számtani, logikai és grammatikai tudományokban. Miután maga oktatott ezekre és egyéb tantárgyakra, tizenöt éves koromban felkeltette érdeklődésemet a dialektika elmélete iránt, mivel az volt a szándéka, hogy kizárólag a filozófiára adjam a fejem. Később azonban, tizenhét éves koromban egyértelmű álmok arra késztették, hogy ne csak a bölcsészettel, hanem az orvostudománnyal is foglalkozzam.”

Galenos a filozófiai stúdiumok iránti személyes vonzalma élete során soha nem hagyta el: e vonzalom szinte valamennyi orvosi munkájában tetten érhető. Az orvostudomány és a filozófia közeli rokonságáról, egymásrataltságáról szintén sokhelyütt írt munkáiban. Az alább olvasható szöveg valójában nem egyéb, mint Galenos más helyütt már sűrűn hangoztatott – a hippokratikus szentencia „jätrosz philosozphosz iszótheosz” (a filozófus-orvos olyan, mint az isten) szellemében fogant – gondolatainak kivonata.

A jó orvos filozófus is egyben szövegét szerzője valószínűleg – hiszen pontos datálása aligha lehetséges – idősebb korában, a 190-es években írhatta. Ez a rövid levél, vagy inkább declamatio azonban – a „törvényszéki” beszéd műfajára a szöveg szerkezete, rétorikai ékítetttsége és beosztása mellett az egyes szám második személyű „megszólított” jelenléte is utal – nem csak azért tekinti a filozófiát lényegesnek az orvos szempontjából, mert a természetismerethez, hanem azért is, mert a helyes választáshoz és cselekedethez is képes elvezetni a gyógyítót. Márpedig Galenos szerint etika nélkül sincs tudomány, sincs eredményes gyógyítás: az erkölcsileg hitvány ember nem lehet jó tudós, az etikussal ember – vagyis a filozófus – viszont eleve minden szakmára alkalmasabb a többiekénél. Ám Galenos nem csupán azt állítja – mint E. Lieber izraeli kutató rámutatott – hogy csak az lehet jó orvos, aki filozófus (vagyis, aki becsületes és helyes ismeretei vannak a világról), hanem egyben azt is – és ez írásának nívója –, hogy a jó orvos, vagyis az etikussal tudós orvos gyakorlatilag már filozófusnak tekinthető. Ekképpen próbálta tehát a szerző az orvostudományt – szinte

automatikusan – a filozófia rangjára emelni.

Az a gondolat, hogy a filozófiai stúdiumok nélkülözhetetlenek az orvos számára, s hogy az orvosnak részben filozófusnak kell lennie, sokáig befolyásolta az orvoscépzés rendszerét sőt tananyagát is. Ioannes Saresberiensisnél (12. sz.) ez a követelmény éppúgy hangsúlyt kap, mint Petrarcanál (15. sz.). Maga az orvoscépzés, a medicinae studium is a physica – magyarul a természetbölcselet – oktatásából alakulhatott ki, és jól tudjuk azt is, hogy az orvosi tanulmányok előfeltétele mindig is a trivium és quadrivium (grammatica-rhetorica-dialectica, ill. musica-geometria-arithmetica-astronomia) elvégzése után látogatható philosophica classis abszolválása volt. Mai képzési rendszerünkben is ennek – kissé nehezen felismerhető – nyomát őrzi az egyetemi felvételihez szükséges érettségi követelménye. Galenos útmutatását tehát ma sem tekinthetjük elavultnak, sőt azt is kijelenthetjük, hogy a széleskörű természetismeret és a biztos erkölcsi ítélet talán még sohasem volt olyan életbevágóan és fenyegetően fontos az orvos számára, mint ma az „Umweltmedizin”, a társadalomorvostan, a holisztikus orvoslás és a genetika oly nehezen áttekinthető és oly alapos mérlegelést követelő világában.

Galenos

A valóban jó orvos filozófus is egyben

Sok atléta olimpiai bajnokságra vágyakozva, mindenfélre képes, éppen csak azt nem hajlandó megtenni, ami célja eléréséhez valóban szükséges lenne. Ugyanez áll a legtöbb orvosra is. Mert magasztalják ugyan Hippocratest és valamennyiük közt az elsőnek tartják, ám mindent inkább megtesznek, csak őt ne kelljen utánozniuk. Hiszen Hippocrates szerint például az asztronómia, nem is beszélve az asztronómiánál is természetesen fontosabb geometriáról, lényeges része az orvostudománynak. Az orvosok ezzel szemben nem csupán e tudományokat vették üldözőbe, hanem még a matézis művelőit is ócsárolják. Azután: Hippocrates szerint a szervezet működésének pontos ismerete az egész orvostudomány alapja – az orvosok nagy része viszont evvel a kérdéssel is oly módon foglalkozik, hogy a szervek közül nem csak semminek a szubsztanciáját, szerkezetét vagy alakját, nagyságát, környezetével való kapcsolatát, hanem még helyzetét sem ismeri. Ugyancsak Hippocrates szerint, az az orvos, aki nem tudja osztályozni a betegségeket nemük és fajuk szerint, szükségképpen rossz irányba viszi a gyógyítást, ezért ösztönöz bennünket ő a logikus elméletalkotás gyakorlására. A mai orvosok viszont erősen ódzkodnak ettől a foglalatosságtól, azokat pedig, akik a fejüket elméletre adják, haszontalansággal bíbelődőknek csúfolják. Hasonlóképpen figyelmeztet arra is Hippocrates, milyen nagy előrelátásra van szükségünk ahhoz, hogy megítéljük, milyen betegség támadta meg a beteg testét, milyen e kór jelen állapotában és milyenné fejlődik később. Ezek a mai orvosok azonban az orvostudomány eme területén is annyira „járatosak”, hogy ha valaki megpróbálná előre jelezni az orrvérzést, vagy az izzadást, rögtön jósnak és fecsegőnek gúnyolnák, ha pedig még egyebet is előre megmondana, csöppet sem hinnének neki. Még kevésbé szabnák a diéta rendjét a betegség várható alakulásához, holott Hippocrates éppen efféle diétára utasít.

Mi marad hát, amiben ezt a férfiút a maiak utánozzák? Legföljebb a

magasröptű, tudományos stílus, mert Hippocrates ebben is jeleskedett. Csakhogy ezek itt ebben a mesterségben is oly kontárok, hogy némelyikük, úgy tűnik, egyetlen szóval kettőt is képes tévedni, sőt, néha bizony még érteni is alig lehet, amit mond.

Mindennél fogva úgy gondoltam, meg kell keresnem, mi az oka annak, hogy ezek – jöllehet mindannyian nagy csodálói Hippocratesnek – egyáltalán nem ismerkednek meg írásaival, ha pedig mégis akad köztük, amelyik olvassa ezeket a műveket, az meg nem azt érti belőlük, amit a szerzőjük mondani akart. Ha viszont netán-tán mégis megérti, az elméletet nem ülteti a gyakorlatba, hogy tudományát megerősítse, s képességgé fejlessze, noha mindenki jól tudja, hogy a dicsőséget, amely minden dologban a legfőbb, akarat és képesség együtt szerezheti csupán meg: így tehát az, akiben e kettő bármelyike hibázik, célját is szükségképpen elhibázza majd.

De hogy ne térjek el a sportoló példájától: Az atléták vagy a testi adottság, vagy a gyakorlás híján szoktak kudarcot vallani. Ha viszont testi adottságuk is megvan és a gyakorlás sem hiányzik, ugyan mi akadályozhatja meg őket abban, hogy a versenyen a koszorút megszerezzék? A kérdés az tehát, hogy a mai orvosok esetében mind a két föltétel hiányzik-e vajon, azaz sem a tudományukhoz méltó erőt sem az akaratot nem birtokolják-e, avagy az egyik megvan bennük és csak a másik nincsen?

Szerintem képtelenség, hogy manapság ne születne senki, aki erre az olyannyira emberszerető mesterségre alkalmas lenne, hiszen ugyanabban a világban élünk, mint korábban, az évszakok rendje is azonos, a Nap az ő köreit változatlan módon futja be, s egyetlen álló vagy mozgó csillag sem mutat változást. Annál valószínűbb azonban, hogy részint a hitvány ételek, amelyekkel az emberek manapság táplálkoznak, részint pedig az erénynél többre tartott gazdagság miatt nem születik korunkban sem olyan szobrász, mint Pheidias, sem olyan festő, mint Apelles, sem olyan orvos, mint Hippocrates, jöllehet jelentős előnnyel rendelkezünk, hiszen mi e régiek után születhettünk, és hála nekik, egy jórészt már fejlett mesterséget vehettük át. Így hát könnyű nekünk a Hippocrates által annyi év munkájával fölfedett tudást pár év alatt elsajátítva, életünk maradék idejét azoknak a dolgoknak a felkutatására fordítani, amelyek még fölfedetlenek.

Hanem aki a gazdagságot többre becsüli az erénynél, és a mesterségét nem az emberek érdekében, hanem anyagi nyereség végett műveli, nem képes céljára önmagáért vágyani, mert ha így tesz, hamarabb gazdagszanak meg mások, mintsem ő céljához juthatna. Nem lehet ugyanis egyszerre meggazdagodni és e nagyszerű tudománnyal is foglalkozni: aki az egyikre hevesen vágyik, az szükségképpen meg kell vesse a másikat. És vajon említhető-e a mostani emberek közt bárki is, aki a javakból csak annyit vágya birtokolni, amennyi teste alapvető szükségleteire elég? Avagy akad-e olyan, aki nem csak szép szavakkal, hanem cselekedeteivel is tanít arra, hogy a gazdagságnak határt kell szabni, hiszen természetből fogva nincs többre szükség, mint hogy éhség, szomjúság, hideg ne érje az embert? Ha pedig mégis akad ilyen ember, az vesse meg Artaxerxest és Perdiccast is, soha ne menjen hozzájuk pofafüldőre. Ha pedig az uralkodó úgy megbetegednék, hogy egyedül Hippocrates tudománya segíthet rajta, gyógyítsa ugyan meg, de ne akarjon állandóan körötte sündörögni, hanem inkább Kranón, Thaszosz és más kisvárosok szűkölködőit gyógyítsa. Hagyja a kósziakra, polgártársaira Polybost és többi tanítványát, maga bejárva Görögországot minden helyen keressen föl, hiszen az egyes helyek tulajdonságairól akar írni egy könyvet, és ahogyan elméletben megismer valamit, tapasztalattal is támassza alá.

Mindent a saját szemével vizsgáljon tehát meg: egyszer azt, ami dél felé található, másszor azt, ami északon, azt is ami keleten s azt is ami napnyugaton: nézze meg mi fekszik alant s mi magasan, vizsgálja meg mi színezi a tengerek, a források, a zivatarok, a lápok és a folyamok vizét. Kutassa föl, mikor van szükség igen hideg vizekre, mikor melegnek használatára, mikor nitrátosokra, mikor timsósoka, vagy más effélékre, látogassa meg a nagy folyamok mentén fekvő városokat, a mocsár mentieket, a hegyvidékieket, a tenger mellékieket, és minden effélét jól ismerjen, mert Hippocrates mindezekről tudósított bennünket.

Vagyis hát, ha valaki olyan akar lenni, mint ő, annak nem csak a gazdagságot kell megvetnie, hanem a lehető legszorgosabbnak is kell lennie, csak hogy nem lehet szorgalmas az, aki részeges, haspók, vagy kéjsóvár, magyarán aki a lágyékának vagy gyomrának rabszolgája.

A valódi orvos tehát a mértékletességnek és az igazságnak legyen barátja. Foglalkozzék sokat az elmélettel, tudja, nem és faj szerint pontosan hány betegség létezik, és hogy melyik ellenében mikor és milyen orvosság alkalmazható. Hippocrates ugyanevvel a módszerrel tanít meg a szervezet működésére is: az egymással egésztest alkotó elemi részecskékből álló testekére s a másodlagos részekből állókéra is, melyek érzékelésre képesek és egyformaságukról kapták nevüket, továbbá a harmadik fajtájú test, az emberi test működésére is, mely szervekből áll össze. Ugyanevvel az elméleti módszerrel tudhatjuk meg azt is, hogyan használja az élőlény az említett elemeket, és mi „működésének” lényege, hiszen ezeket a dolgokat sem szabad kifürkészetlenül hagyni, hanem föl kell fedni és meg kell érteni őket.

Mi indokolná hát eztán, hogy az az orvos, aki Hippocrateshez méltó módon gyakorolja mesterségét, ne legyen egyben filozófus is? Ha ugyanis ahhoz, hogy a szervezet működését, a betegségfajtákat és a megfelelő gyógykezeléseket ismerje, a racionális elméletben kell magát gyakorolnia, ahhoz viszont, hogy a gyakorlatban elmélyülhessen, meg kell vetnie a gazdagságot, és mértékletesnek kell lennie, vagyis a filozófia minden lényeges elemét birtokolnia kell: mind a logikát, mind a fizikát, mind az etikát beleértve. Hiszen attól sem kell tartani, hogy az, aki megveti a pénzt és mértékletes, valami aljasságot követ el, vagy kárt okoz: Mindazt a jogtalanságot ugyanis, amit az emberek el merészelnének követni, kapzsiságtól üzve, vagy kéjvágytól bővölten teszik. Ily módon az egyben erényes orvos szükségképpen másban is erényes, mert az erények egymással össze vannak kapcsolva, az pedig lehetetlen, hogy aki egyetlen erényt a magáénak mondhat, a többit is ne birtokolja egyben – olyan ez, mint a valamennyi erény egyetlen zsinórra lenne fűzve.

Így tehát, ahhoz, hogy először is megértsék szakmájukat, majd hogy gyakorolni tudják, az orvosoknak kétségtelenül szükségük van a filozófiára, sőt ahhoz, hogy valaki egyáltalán orvos legyen, egyben filozófusnak is kell lennie. Hiszen, úgy vélem, fölösleges bizonygatnunk, hogy a jó orvossá váláshoz filozófiára van szükség, hiszen láthatunk sajnos elég gazembert, aki oly pénzsóvár, hogy inkább méregkeverőnek, mint orvosnak tartható, és aki ekképpen a feje tetejére állítja az orvostudományt.

Ha pedig most a szavakon kezdesz lovagolni, és azon tréfálkozol, hogy az orvosnak valóban értéktartónak, önmegtartóztatónak, a pénzt semmibe vevőnek és igaznak kell lennie, mindent mindent ám azért filozófusnak mégsem? És hogy ismernie kell ugyan a testek természetét, a szervek funkcióit, a testrészek hasznait, a betegségek fajtáit, a gyógymódok javallatait, de nem kell törődnie mégsem az elmélettel? Hát a tényekbe beleegyezel, hogy aztán a pusztá nevéken

vitatkozhas? Beszéljünk komolyan: jobb, ha összeszeded magad, és nem csóka vagy varjú módjára szószátyárkods, hanem inkább a tényekre alapozott igazságot próbálsz kideríteni. Tagadhatatlan ugyanis, hogy sem varga, sem takács nem lesz tanulás és gyakorlat nélkül senkiből. Az viszont, aki igazságos, mértékletes, logikus gondolkodású és ismeri a természetet, azonnal kitűnik a többi közül, még akkor is, ha sem képzettséggel sem gyakorlattal nem rendelkezik. Így hát, amíg más szemtelenkedik és nem a tárgyról, hanem a pusztán névről vitázik, nekünk ha valóban Hippokratessal akarunk versenyre kelni, mindenek előtt a filozófiával kell foglalkoznunk: ha pedig ezt tesszük, semmi nem akadályozhat meg abban, hogy vele nemhogy egyenértékűekké, de nála is jobbakká váljunk: elsajátítva azt, amit bölcsen megírt már, és föl kutatva mindazt, amit még ő sem említ.

*

Artes liberales – ars medicinae

Az egyetemet megelőző, de már a humanizmus szellemében működő latin iskolák utolsó két évében az oktatásnak – különösen azokban az iskolákban, amelyekben gondoskodni kívántak az egyetemi tanulmányokhoz szükséges stúdiumok megalapozásáról – három pillére volt: *Pietas et religio*, *Liberales disciplinae* (=artes liberales) és az *Officia vitae*. A *disciplinae liberales* keretében adták elő az asztronómiát is, amihez helyenként orvosi ismeretek társultak. A harmadik témakör egyik alapja Cicero 'De officiis' című műve. Ehhez kapcsolódva kerül sor legtöbb esetben az orvosi és antropológiai ismeretek előadására, illetve az *officia vitae honestae et mores civiles* témakörben a makrobiotikai ismeretek oktatására, melyben nem kis helyet foglal el a higiéné.

A későközépkor és a humanizmuskor magasabb iskoláinak lényege az *eruditio et institutio in bonas artes*, ami az egyetemi oktatásban a *septem artes liberales*-t, s ezen belül a filozófiát jelenti. A humanista medicus eruditus képzettsége is erre, a filozófiai jól fundált oktatásra épül. Az artes oktatás a görögöktől átvett *enkyklios paideia*-t jelenti. A humanizmus korában ez a szélesebb körre kiterjedő általános műveltség minden stúdiumnak, teológiának, jognak, medicinának egyaránt része, ill. alapja. Ez magyarázza a klerikus klasszikus orvosi, s a medikus teológiai műveltségének szükségességét. Ami a humanizmuskori teológiát illeti, arra is vonatkozik a humanistáknak az a felfogása, hogy minden megismerés alapja az elmélyült általános műveltség, így a keresztény tanok, sőt a Biblia helyes megértésének is elengedhetetlen feltétele a humán műveltség, amibe akkor beletartozott a teoretikus medicina ismerete is.

A középkori stúdium elméletének – a medicinát is beleértve – megalapozója M. Aurelius Cassiodorus volt. Elsőként foglalta össze a késői antik tudományos irodalmat 'Institutiones divinarum et humanarum litterarum' címet viselő gyűjteményében. Az 544 körül készült *Institutiones* kifejezetten oktatási-tanulási célra készült. Az általa alapított Vivarium könyvtárában egyebek között az orvosi és a filozófiai irodalom klasszikusai találhatók. Az *Institutiones*-ben foglalt tanulmányi tervben ajánlott írások túléltek a kritikus 7–8. századot és megjelentek a káptalani iskolákban. Ezekkel kezdődnek az egyetemeken használt szövegváltozatok. A gyűjtemény része annak az irodalomnak, amely a közvetlen túlélést biztosította. Cassiodorus nem szorítkozik a szorosan vett antik artes liberales anyagára, a tanulmányozandó irodalomba bevonja a medicina klasszikusait is. A kolostori és káptalani latin iskolák ismeretanyagából fejlődött ki az egyetemi ars fakultás tananyaga, benne a

logikával. A 12. századtól a városi és a káptalani iskolák magisterének az volt a feladata, hogy a *lectioban* az *artes liberales* tárgyait adja elő. A *lectionak* nem az volt a célja, hogy a tudomány új ismereteire irányítsa a figyelmet, hanem az, hogy az egyes diszciplínák előírt tankönyvei alapján a hagyományos ismeretanyagot közvetítse. A tradicionális ismeretanyag előadása kapcsán azonban elkerülhetetlen ellentmondások (*discordantiae*) is nyilvánvalóvá váltak. Ezeknek az ellentmondásoknak, divergáló *sententiáknak* feloldása, illetve összhangba hozatala – „*concordia discordantium*” – a magister feladata volt, aki a megoldás, a helyes válasz, az elfogadott tantétel meghatározásával – „*determinatio*” – tett eleget feladatának.

A középkor és a humanizmus filozófiájának – és vele a medicina teóriájának meghatározó vonása – a görög-arab mikrokozmosztan összeegyeztetése a keresztény világképpel. Ennek jegyében folyik az egyetemi oktatás is mind az *ars* fakultáson, mind az orvoskaron. Ennek a görög-arab természetfilozófiának a recepciója nem minden küzdelem nélkül folyt. A Karoling-kor korai humanizmusának tudományfelfogása, különösen az ún. arab humanizmus áttörése és a keresztény vallással való harmóniája, meghatározó folyamat volt. A kulcsmondat Adelard de Bath-nál olvasható: „*Quantum scientia humana procedit, audienda est.*” Ezzel egybehangzóan írja Wilhelm de Conches „...in omnibus rationem esse quaerendum; si autem deficit, quod divina pagina affirmat, Sancto Spiritu et fidei mandandum”. Ennek a folyamatnak köszönhető az a teoretikus alap, melyre egy rendszerbe foglalt tudománytan, az egyetemi oktatás későbbi anyaga épül.

A toledói Dominicus Gundissalinus tudományos szisztémájában az alexandriai görög *corpus arab* modifikációja Galenossal és Avicennával gazdagítva jelenik meg, hogy a 12. században az egyetemeken elfoglalhassa önálló helyét. Gundissalinusnál a tudományfilozófia, bár felfogása szerint egységes, nem nélkülöz bizonyos rangsort. A természettudományok között a medicina kerül az első helyre: „...prima autem species scientiae naturalis est scientia medicinae”. Ezt a felfogást tükrözi a középkori diákok egyik alapolvasmánya – mind filozófiai, mind orvosi stúdiumaikhoz – Bartholomaeus Anglicus enciklopedikus műve, a *‘De proprietatibus rerum’*. A munka kitűnő példa a görög és arab tudomány keresztény recepciójára. Különösen a testről és a lélekről szóló könyvek foglalkoztatták mind a filozófia és a teológia, mind a medicina hallgatóit. Az egyes diszciplínáknak a tanulmányokban való összefüggését, a filozófia és a medicina szoros kapcsolatát Isidorus de Sevilla is megfogalmazta híres Etymológiájában, melyben a tudományok tantervi alapjait fekteti le. A filozófia és medicina már ebben a legelső, az egyetemeket megelőző, káptalani iskolai tantervben is összefügg egymással. Egyes káptalani iskolák tantervében bizonyos elméleti orvosi részek azért kaptak helyet, mert ismeretük a gyakorlattól függetlenül szükséges. A kor tudománya szempontjából a medicina nem feltétlenül egyenlő az orvoslással. Ismerete az egyetemes tudás része. Senki nem lehet a természet és a filozófia ismerője, aki a medicina elméleti alapjait nem ismeri. A medicina hozzátartozik a teljes emberről kialakított képünk tudományához. Ezért tárgyaljuk a filozófiához kapcsolódóan – annak mintegy részeként – és ezért nevezzük második filozófiának: „*Hinc est quod medicina secunda philosophia dicitur. Utraque enim disciplina totum sibi indicat hominem. Nam sicut per illam anima, ita per hanc corpus curatur.*”

A filozófia az orvosi stúdiumban a *disciplinae artes* tanulmányának befejeztével is folytatódik. A növekvő elméleti, s vele a filozófiai érdeklődés a medicina egyetemi oktatásában a 12. század vége felé jelenik meg, az első – annak tekinthető – orvosi fakultáson, Salernóban. Urso Aristoteles ismeretén nyugvó természetfilozófiai érdeklődése és ilyen szellemben tartott előadásai jelzik ezt a tendenciát. Kristeller bizonyította be Maurus Articella-kommentárjai alapján, hogy a salernói medicina már a 12. század folyamán nem tisztán gyakorlati orientációjú, mint a középkorban, hanem grammatikus képzettséggel ismét felvértezett, filozófiai teóriákkal átszőtt, a görögből és arabból újonnan és teljesen fordított források által befolyásolt tudomány.

A medicina részt vett tehát az akkori értelemben vett tudományos fejlődésben. Az orvostant ugyanazzal a metodikával adták elő Salernóban, mint Bolognában és Párizsban a jogot. A salernói orvosi kommentárirodalomban – tudjuk, ezek tankönyvek – filozófiai, mindenekelőtt aristotelesi teóriák, fogalmak, idézetek olvashatók. A medicina és filozófia viszonya Salernóban tulajdonképpen a korai humanizmus képzési ideáljának felel meg. Jól ismert, hogy az olasz reneszánsz filozófiáját, különösen pedig arisztotelizmusát, – szemben a francia és az északi arisztotelizmussal – már a 13. században nem teológiai, hanem orvosi érdeklődés határozta meg, amit az olasz egyetemeken a teológiai fakultás hiánya tett lehetővé. Az a körülmény, hogy az egyetem modelljét a 14. században egy főként laikusokból álló orvosi testület hozta létre, érthetővé teszi, hogy az itáliai egyetemeken – kezdetben – az artes liberales tanítóit az orvosi kar bekebelezte. Ez a helyzet azonban nem volt tartós. A francia, majd a német egyetemeken a különállás megmaradt, Itália egyetemein is külön fakultásként működött, jóllehet a medicina hierarchiában megelőzte. Ez a szoros kapcsolat azonban az egész periódusban megmaradt, s mint látni fogjuk, különösen a filozófia oktatása terén jelentett kölcsönös előnyöket, másrészt itt a magyarázata annak, hogy az artisták disputatiójuk alkalmából előnyben részesítették az orvosi témákat. Rendszerré vált, hogy az orvosi stúdiumokra készülöket ők vezessék be az aristotelesi fizikába. Az ily módon nevelkedett orvos ezután „physicus”-nak nevezte magát.

A 13. század végére az ismeretanyag az ars fakultáson oly mértékben bővült és olyannyira specializálódott, hogy a tradicionális hét szabad művészet keretei már túl szűknek bizonyultak. Az egyetem négy fakultásának tanítási programja sem volt már beilleszthető az eddigi sémába. A septem artes már nem képezhetette az akkori tágabb értelemben vett filozófia tartalmát, amint azt Aquinói Tamás megjegyezte: „Septem artes liberales non sufficienter dividunt philosophiam theoricam”. A filozófia egyrészt önállósult magán az ars fakultáson, másrészt túllépett a kar határain. Önálló helyet kapott a magasabb fakultásokon is. A filozófia nem-orvos tanárai számára is magától értetődő volt, hogy érdeklődésük – filozófián és a természettudományokon túl – a medicinára kiterjedve elméleti orvosi kérdésekkel is foglalkoztak. Az ilyen tárgyú írások, mint pl. a „Liber mitis”, a középkori orvosi irodalom egyik önálló típusát képviseli, melyeket joggal sorolhatunk az alapvető orvosi munkák közé. Az ars fakultás filozófiai professzorai csaknem minden elméleti orvosi kérdésben állást foglaltak, írásaik befolyással voltak koruk orvosaira az egyetem falain kívül is.

A jelentős tartalmi változás mellett a korai humanizmus „szakirodalom” műfaja, a tankönyvi irodalom formája nem különbözött a skolasztika írásainak szerkezetétől. Nem változott kezdetben az előadási forma sem. Az előírt, később választott textus előadásának tárgyalása: „intentio auctoris, utilitas, cuius sit liber, titulus, ordo, divisio modus” doctrinae végül „ad quam philosophiam reducatur liber”. Ez az interpretatio séma kisebb változtatásokkal a későantik Aeneis-kommentárokon nyugszik, amit a középkor átvett és még az Universitáshumanizmus is gyakran alkalmazott.

A studium philosophicum kiegészítésére minden magasabb fakultás scholarisának is módja volt, a kötelező lecturákon kívül is hallgathatta a tárgyat. Erre a célra egy vagy több contubernium állott rendelkezésre, főként a filozófiai tanulmányokba való bevezetés céljából. Ezeken egy vagy több magister regens adott elő. Heidelbergben pl. az 1558. évi statutum szerint az öt rendes lectura mellett egy rendszeres contubernium volt.

A filozófia tanítását az orvoskaron jól tükrözi az ingolstadti egyetem 16. századi modus docendi et discendije, amely már a bevezető részben előírja a galenosi „quod medicus optimus etiam sit philosophus” előadását.

A doktori grádushoz szükséges vizsgák tárgyalásánál ismét szó esik a filozófiáról.

Az oktatás rendszerét a tudományok aktuális felosztása határozta meg. Aristoteles eddig lappangó írásainak ismertté válása a tudományok felosztásában – és így az egyetemi előadásokban is – új rendszert hozott. Az eddigi platóni beosztást, mely a filozófiát logikára

(dialektika), etikára és fizikára bontotta, fokozatosan, némi küzdelem árán, Aristoteles „új” felosztása váltotta fel: *theorica* (fizika, matematika, metafizika) *practica* (etika, ökonómia, politika), *philosophia*, *poetica*. Ez a változás a skolasztikus disputa kimeríthetetlen forrása volt. A Platon és Aristoteles közötti „ellentét”, mint a „rég” és az „új”, sőt a trivium és quadrivium közötti ellentét lett a vita tárgya. Hugo de St. Victor (1096–1141) Didascalionja ezt az ellentétet igyekszik feloldani, már csak azért is, hogy következményei ne veszélyeztessék a teológiát. Rendszerében a mindent összefoglaló s az isteni és emberi „dolgok” végső okait és jelenségeit tárgyaló filozófia felosztása: A) *Theoretica*, ebben teológia, *mathesis*, quadrivium a hozzátartozó diszciplínákkal (arithmetika, geometria, musica, astronomia, astrologia); B) *Practica*, benne etika, ökonómia, politika; C) *Mechanica*, ide sorolta többek között a medicinát, a mezőgazdaságot; D) *Logica*, ide tartozik a retorika, dialektika, sőt a szofisztika. Mint függeléket tárgyalja külön (*appendentia artium*) a poetikát, históriát és az „újmodi filozófiát”. Mint látható a trivium és a quadrivium nála egybemosódik. Dominicus Gundissalinus, a toledói fordítócsoporthoz tartozó képviselője (1200 előtt), a *De divisione philosophiae*-ban a felosztást kifejezetten Aristoteles és az őt közvetítő arabok szellemében írja: A) *Scientia eloquentiae* (mint propedeutikus tudományok: grammatica, poetica, retorica); B) *Logica* (*scientia media inter scientias eloquentiae et sapientiae*); C) *Scientia sapientiae* (a szoros értelemben vett filozófia), ez két részre oszlik: *philosophia theoretica* és *philosophia practica*.

A humanistákat, a humanista orvosokat erősen foglalkoztatta a tudományok felosztásának és tanításának kérdése. A *septem artes liberales*-ről szóló több későközépkori és humanizmuskori írás közül Konrad Bitschin 1433 és 1479 között írott könyvét külön kell itt említenem, mert a *disciplinae liberales* felsorolásában (Lib. IV. 58–64) az ismert artes tárgyak közé sorolja a medicinát és – ami az oktatást illetően még fontosabb – az orvosi előképzettség nélkülözhetetlen tárgyának tartja a természetfilozófiát. Úgy gondolom, hogy a medicina idesorolása az ars fakultáson Hugo de St. Victorra vezethető vissza. Azokat az élettani, lélektani, makrobiotikai ismereteket tartalmazza, melyeket a kor minden művelt, egyetemi stúdiumot végzett embertől elvárt, s amik később az *l'uomo universale* egyetemes tudásához tartozott.

A humanizmus korában az artes curriculum már az előző században is változó tartalma tovább bővült. Az igen jól ismert orvos-humanista, Hartmann Schedel (1440–1514) gazdag könyvtárának jegyzéke, amely a tantervek sorrendjében készült, jól mutatja ezt. Precízen összeállított és fejezetcímekkel ellátott katalógusának egyik legterjedelmesebb kapitulusa az „*In arte humanitatis libri*” címet viseli. (*Poetae et oratores, Historici graeci. Latini veteres, Cosmographia et Cosmologia, Modernes Historici, Tullii* (ti. opera, igazi humanista módon említve Cicero nevét). Itt tehát a studia humanitatis tárgyai önálló arsként jelennek meg.

A reformáció a német egyetemek ars fakultásain a tartalmi változások mellett, bizonyos formai átalakulást is hozott. Melanchthon híres wittenbergi egyetemi megnyitó beszédében, *De corrigendis adolescentium studiis* (1518), a trivium és quadrivium beosztását ugyan még megtartja, de a kilenc mûzsa hasonlatával élve a történelmet nyolcadik, a poésist kilencedik arsként csatolja az eddigi tárgyakhoz, lehetőleg külön tanszékkal. (*De artibus liberalibus*, 1517).

Az ars fakultás tanárai a 15. században nem kis részben olyan magistri artiumok voltak, akik egyidejűleg valamelyik magasabb fakultáson végezték tanulmányaikat, közöttük sok volt az orvos. A 16. században már ennek a karnak is voltak állandó tanszékei, állandó rendes tanárokkal (*ordinarii*). Számuk megnövekedett. A legtöbb egyetemen az artesnek több ordináriusa volt, mint a magasabb fakultásoknak, az előadott tárgyak számának megfelelően.

A tanszékek önállóbbá válását az előadások egyre eredetibb hangvétele kíséri, s erősen eltérően a skolasztikától: már saját kézirat alapján is praelegálnak: *ex plagulis suis*.

A 16. század német egyetemein az Aristoteles-előadások már nem a régebben előírt, sőt

nem is csak az új humanista kommentátorokra és a quaestio-irodalomra támaszkodnak, hanem a rendes tanárok, ritkábban az előadó magisterek saját neoszkolasztikus compendiumaira: *libellis propriis suis*.

Az ars fakultás felsőbb évfolyamainak a tudományok s a további tanulmányok szempontjából talán legfontosabb tárgya a logika, ami a középkor minden magasabb stúdiumának alapja. A 12. századtól kezdve, amióta Aristoteles logikai *corpusa*, fizikai, metafizikai, etikai etc. munkái latin nyelven hozzáférhetőek lettek, integráns része az orvosi curriculumnak is.

Ismeretes II. Frigyes császár 1241-ben kelt, az orvosi tanulmányokat szabályozó rendelete, mely a salernói egyetemen hároméves logikai kurzust ír elő az öt évig tartó, tulajdonképpeni orvosi curriculumot megelőzően. Ez ebben az esetben nem kizárólag logikát jelentett, hanem a *septem artes liberales* egészét a logikával.

A logika tanulmányozása „összefonódott” az orvostudománnyal. Ez a szoros kapcsolat évszázadokon át tartott. Eredete Galenosig nyúlik vissza. Galenos, majd később Avicenna, egyaránt tekinthetők orvosnak és filozófusnak. Bár Galenosnak sok filozófiai műve veszett el, elegendő maradt ahhoz, hogy filozófiája jól megismerhető legyen.

A középkor orvosának ítéletében, akár filozófus, akár nem, a medicina mindig a filozófiával együtt jelenik meg. Hogy az arab orvosok mennyire összetartozónak tartották a filozófiát és a medicinát, az kitűnik Constantinus Africanusnak a *Pantechné*hez írott előszavából is: „*Sed ut oporteat medicum rationalem rerum naturalium et non naturalium, necnon moralium tractorem esse, constat quia in omnes incidit, diversis cogitationibus omnibus subiici*”.

Avicenna azt írja az orvos feladatáról, ill. képzettségéről, a medicina feladata és felosztásának definíciója kapcsán, hogy az orvos tudásának alapja a természetfilozófia, anélkül azonban, fűzi hozzá, hogy maga meddő spekulációba merülne. A későközépkor, s továbbhatóan még a kora reneszánsz orvosi szemléletének alakításában Avicenna és Galenos logikai munkái mellett Petrus Hispanus logikai írásai, legfőképpen a *Summulae logicae* töltenek be jelentős szerepet. Petrus Hispanus műve évszázadokon át kanonizált egyetemi tankönyv, melyet Melanchthon is felhasznált. A logika mint „*ars artium et scientia scientiarum*” már a párizsi egyetem korai időszakában központi helyet töltött be a curriculumban s ezt megtartotta mindvégig a többi európai egyetemen is a 17. század végéig.

Galenos nemcsak nagy jelentőségű logikai műveket írt, de egyes orvosi munkáit is felhasználta, hogy azokban logikai gondolatmenetét kifejtse és magyarázza. Logikai fejtegetéseiben leginkább az ’Eiszagógé dialektiké’-ben, a hipotetikus szillogizmusok kapcsán számos példát élettani funkciókból merít. Így a diszfunkciók kondicionálássá alakítását a táplálék továbbjutásával és a gyomorműködéssel illusztrálja etc.

Az artes stúdiumokban előadott logika a későbbi századokban beépült az orvosi curriculum egyes tárgyaiba. A bolognai egyetem 1432-ből származó statutumaiban „*philosophiae ac medicinae scholarium Bononiensis gymnasii statuta*” a studiosi medicinae számára előadott, vizsgaköteles tárgyak között találjuk, mint a kor többi egyetemén is.

A humanisták történeti és nyelvi kritikája révén eredeti formájában visszaállított Galenos növekvő tekintélye a teoretikus medicina filozófiai stúdiumainak is új lendületet adott. Számos írása tükrözi a medicina és filozófia szoros kapcsolatát. Filozófiai tanulmányait autobiográfiai írásaiban is említi. A prognózisról szóló írás, nem a cím alapján várható értekezés a prognózis metodikájáról, hanem kellemetlenkedő, kollégáit lefegyverezni szándékozó, olvasmányos irodalmi mű: a diatribé, a dialógus és az önéletrajz rétori erővel komponált írása. Galenos számára a természetfilozófiai fiziológia és a metodikus filozófia volt a kiindulási alap a medicinához, mint tudományhoz. A medicinától függetlenül is foglalkozott a filozófiával, beleértve az etikát. Különösen jelentősek logikai munkái, amilyen pl. az ’*Institutio logicae*’. Az orvosnak, írja Galenos, ismernie kell az általános okokat, ezért

az orvos nem nélkülözheti a logikai képzettséget. Visszatér racionálisabb megfogalmazásban is a hippocratesi gondolathoz: a jó orvosnak filozófusnak kell lennie: „Quod optimus medicus sit quoque philosophus”. Ez az a gondolat, mely Hippocratest követően évszázadokra határozta meg a két diszciplína viszonyát.

Galenos követői voltak azok az arab és szír orvosok, akik szükségét érezték, hogy az orvostudományon kívül a filozófiában s különösen a logikában is járatosak legyenek. A Kelet legjelentősebb koraközépkori orvosi iskolája Gundishapur, egyben a filozófiai-logikai tanulmányok központja is. Nagyrészt ennek köszönhető, hogy az aristotelesi logika nemcsak megőrizte állásait, de az egész birodalomban, még Andalúziában is elterjedt. Avicenna átvette Galenos tanát. A kijelentéslogika területén elsőként kanonizált téziseit bedolgozta kommentárjaiba. De nemcsak Galenos logikai műveit dolgozta fel, kora egész logikai tradícióját foglalta össze, gondolta tovább. Alapja Aristoteles Organonja és Porphüriosz Eiszagogéja. Tartalmazza továbbá – a kor szokásának megfelelően – Aristoteles Rétorikáját és Politikáját is. Avicenna sok logikai kérdésben követi Galenost az Eiszagogé dialektiké alapján. Leginkább a kijelentéslogika az, ahol rá támaszkodik.

A 16. században az ars fakultáson megjelenik a humanista logika, amit elsősorban Valla, Agricola, Nizzolini, Ramus képviselnek. Az ars fakultáson, de a magasabb fakultásokon is obligát tárgy lett a dialektika. A protestáns német egyetemeken dialektika néven egy olyan diszciplínát adtak elő, melyet Melanchthon a logikából és ismeretelméletből állított össze. Ez a két részből álló diszciplína (pars inventrix és iudicatrix) a kutatáshoz oly fontos invenciót hangsúlyozta. Ebben Melanchthon Agricolát követte, aki Franciaországban Ramust a dialektika hasonló felfogására készítette. A dialektika ilyen „humanisztikus” tárgyalása ultima analysi Platonra vezethető vissza, akinek tanai itt ötvöződnek Aristoteles formális logikájának egyes részeivel; az ars és a magasabb fakultásokon egyaránt része a curriculumnak. Az egyetemeken a dialektika ilyen formában való előadása nem mindig volt egyértelmű, mert gyakran azok a tanárok is használták a dialektika elnevezést, akik – mint pl. az orvosfilozófus Schegk, vagy a 17. században Dannhauer – valójában tiszta aristotelesi logikát adtak elő, és éppen arra voltak büszkék, hogy az aristotelesi logikát „megtisztították”, ill. az új, tiszta logikai szöveget adták tovább.

Megint csak az orvosi stúdiumot tekintve, azt kell gondolnom, hogy a logika és az ismeretelmélet ilyenén összekapcsolása teoretikus-praktikus összefüggések vonatkozásában az orvoskaron előnyös volt. Jelentősége a tudományok haladását illetően sem csekély. A humanista dialektika pars inventrix azokat az argumentumokat kereste meg, melyeknek megítélése a második rész, a pars iudicatrix feladata volt. Elvezetett a mondatok, végül a dolgok feletti ítélethez. Ezzel a humanista dialektika olyan tudománnyá vált, mely a többi tudomány, így az elméleti medicina számára is előkészítette az utat. A dialektika eme formájának a térhódítása az egyetemeken nem tudta teljesen megakadályozni a logika egy részének, a metódustannak fenyegető visszafejlődését a 16. században, éppen az egyetemeken. Hogy ez végül is nem következett be teljesen és véglegesen, az a 16. század egyik legjelentősebb filozófusának, Zabarellának és nem utolsósorban éppen Galenos tekintélyének köszönhető. Galenos tíz három metódust tart elégségesnek (ill. szükségesnek) valamennyi tudomány és művészet számára: az analytikus, a syntetikus és a definitív módszerét, de a synthetikus és analytikus eljárás szükségességét nyomatékosan hangsúlyozva, azt részleteiben is ki fejtve, magát a metodikát megerősítette.

A humanista logika, ill. dialektika igen nagy befolyású tanára Petrus Ramus, akinek Európa csaknem minden egyetemén voltak tanítványai. Köztük feltűnően sok az orvos, legtöbbet követői, néhányan később ellenfelei. Tanai nagy hatással voltak az orvosi stúdiumokra. A kálvinista Ramus a párizsi egyetem ars tantervét reformálja meg az 1550-ben tartott és publikált beszédében: Pro philosophia Parisiensis Academiae disciplina. Ez néhány év múlva német egyetemeken is ismertté vált. Hatása csaknem nagyobb itt, mint a francia

egyetemeken. Párizsban Ramus tantervét a katolizált IV. Henrik ún. reformja szorítja háttérbe, ami másfél évszázadra meghatározza a tanulmányi rendet. A személyét, logikai tanait s főleg filozófiai irányzatának hovatartozását illető heves viták és a nézetkülönbségek ellenére nem kétséges, hogy Ramus a maga módján Aristoteles követője akkor is, ha nemegyszer támadja őt. Még az sem szól ez ellen, hogy a fogalmi szillogizmus helyébe a „dolgozattal” való érintkezést, a logika helyébe a retorikát kívánta tenni, amiben Lorenzo Valla tekinthető elődjének. Nem hiányzik az elismerés, a dicséret, sőt kifejezetten védi is a Stagiritát, ahol ezt szükségesnek látja. Mint Melanchthon, Ramus is egy tiszta, helyesen értelmezett és magyarázott Aristotelesért szállt síkra. Kortársa, Beurhusen joggal írja róla: „etiam vere Aristotelicus, qui maxime ex Aristotele deducens, omnia praecepta cum Aristotele legibus congruentia retineat”. A Ramus féle logikai felosztás nagy didaktikai előnye a világosabb, a még nem képzett hallgatók számára is érthető tagolás. Valószínűleg ez is egyik magyarázata a német egyetemek orvosi karain is kedvelt ún. Philippo-Ramismusnak. Ramus ugyanazt a célt tűzte maga elé tanárként is, mint Melanchthon. Éppen egy nagyhírű német orvos, Libavius ír róla elismeréssel tanainak elemzése kapcsán. Ramus legtöbb követője, ill. tanítványa német egyetemeken tanít. Alig találni egyetemet, mely ebben a korszakban valami módon ne lett volna kontaktusban a ramismussal. Ami a ramismusból hiányzott, az az önálló metafizika, amit Ramus a logikával azonosként kezelt. Tulajdonképpen ebben is kora gyermeke. Tudjuk, hogy a humanizmusnak, a legtöbb humanistának ez iránt nem volt érzéke. A metafizikát nem önálló tudományként kezelték mindaddig, míg a „megújított Aristoteles” nem vette át ismét domináló szerepét.

Auctor logicae

Áttekintve a reneszánsz egyetemek filozófiai tananyagát, benne a medicina teoretikus, (filozófiaiilag fundált tankönyvi kommentár-irodalmát, az első szembetűnő irányzat az arisztotelizmus. Aristoteles jelentősége nemcsak abban rejlik, hogy világképe és pszichológiája évezredekken át alakította a nyugati tudományt általában. Legalább ennyire fontos az a tény, hogy ő volt az, aki a természettudományok kutatásának filozófiai alapjait lefektette, az északutatók jogosságát indokolta, a természet megismerését minden gondolkodó ember számára komolyan veendő feladatnak jelölte meg (De partibus animalium I. 5.). Aristoteles világosan látja, hogy a medicina, mint elméletileg megalapozott tudomány, milyen szoros összefüggésben van a természetfilozófiával. Ez derül ki, egyebek között, 'De respiratione' című írásából is (475 b 15 ff). Az arisztotelizmus szellemében művelték évszázadokon át a medicina elméletét, miközben az orvosok nemcsak követői voltak Aristotelesnek, de a Stagirita tanainak terjesztői is. A. Birkenmejer mondta ki először, hogy az orvosoknak nem csekély szerepük volt az aristotelési íráskor bevezetésében. Ugyanakkor az sem vitatható, hogy a 16. századi itáliai orvostan éppen az aristotelianus filozófia ismeretelméleti alapjaira támaszkodva vált a korszak legkitűnőbb medicinájává.

Aristoteles a 6. század óta a nyugati tudományosság alapja. Közvetítője a későrómai Boëthius (480-524), aki a Kategóriákat és a Peri hermeneiaszt latinra fordította és kommentálta. Saját logikai írásaiban is Aristoteles gondolatát közvetítette. Aristoteles tanát egészen a 12. századig logikai írásainak ez a töredékes, de nagy jelentőségű hagyománya, a Logica vetus jelentette. Ezt értékelték a muszlin filozófusok, amikor a „logika szerző”-jének nevezik. A 12. században egy velencei klérikus, Jacobus lefordítja több írását, s kiegészíti a logikai corpust az Analytica priora, az Analytica posteriora, a Topica és a Sophistici elenchi fordításával. Ezek, a 'Logica nova' címmel említett íráskor gyorsan terjedtek és a középkori tudomány alapjául szolgáltak az első, Abaelardus (1079–1142) által írott kommentárokkal, melyeket Párizsban készítettek. Ezzel csaknem egyidőben (1120–1140) kezdődött Avicenna

koncepciója alapján Aristoteles természettudományos és orvosi (élettani, lélektani) írásainak feltárása Toledóban. A periódus elejét és bizonyos mértékig a folyamat kezdetét Gherardus de Cremona (1114–1187) és a köréje sereglett tudós fordítók és kommentátorok munkássága jelzi Toledóban, akik Rhazes, Abulcasis, Avicenna és mások munkáit tolmácsolták. Az arab nyelvből ők indították el Aristoteles latin recepcióját. A későközépkor orvosi irodalmát általában, s tankönyvirodalmát különösen az Aristoteles-asszimiláció jellemzi. Ebben az asszimilációs folyamatban már az orvosi fakultások is meghatározó módon vettek részt. Avicenna kézikönyve az egyetemeken évszázadokra tankönyvvé válik, mind az ars, mind pedig az orvosi fakultáson. Petrus Hispanus munkássága és az Avicenna-féle felosztás alapján készült 'Collectio secunda naturalium' egészíti ki az aristotelesi opust. A 13. század végén már nagy számban voltak Aristoteles-fordítások, és pedig nem csak arabból, hanem ha jóval kisebb számban is, de eredeti szövegekből is. Albertus Magnus és Aquinói Tamás révén került Aristoteles az egyházi filozófia élére. A fordítások teljességének ideje a 14. század, amikor is csaknem teljessé válik az arab–latin és a görög–latin fordításokból eredő Aristoteles-recepció. Ezt az „új tudományt”, amely most már a Corpus Aristotelicumon nyugszik, fogadja be a párizsi egyetem. Ettől kezdve válik a tradicionális artes liberales részévé az aristotelesi alapokon nyugvó scientia, és lesz a magasabb fakultások curriculumának is része. A korai aristotelizmus, egybeesvén az egyetemek keletkezésével, meghatározta az egyetemi stúdiumot. A logika és dialektika mellett előbb az artes keretében, majd ott és a magasabb fakultásokon előadják az akkori ismeretek szerinti teljes Aristotelest. Párizsban a 13. századnak már az első felében a philosophia naturalis (metafizika, matematika, fizika), a philosophia practica (teológia, ökonómia, politika, etika) és a philosophia rationalis (retorika, grammatika, logika). 1234-ben a párizsi egyetemen a Stagiritá minden addig megismert munkájának előadását előírta a Chartularium, ill. Statutum. Ahogy Párizsban az artes fakultáson előadott philosophia naturalis a medicina stúdium propedeutikája lett, úgy alakult ez néhány évvel később jóformán minden egyetemen. A 'Quaestio'-kból kitűnően, ebben a scientia inferior naturalisban Aristoteles említett könyvei mellett, felhasználták a pseudoaristotelesi 'De vegetabilibus et plantis' c. munkát. Az aristotelesi Naturalián kívül a Quaestio-gyűjtemény Párizsban még egy élettani művet említ, ez Alfredus Anglicus írása: 'De motu cordis'. Az orvosok és az orvostudomány számára oly nagyjelentőségűvé vált korai Aristoteles-recepciót igen jól fejezi ki Albertus Magnus a medicinára és a többi diszciplínára vonatkozó megjegyzése, amivel Galenos, Hippocrates és Aristoteles helyét jelöli ki a tudományokban.

Albertus Magnus Aristoteles-felfogásával ellentétben állott – és 1230-tól Párizsban egyre nagyobb tért hódított – az Averroës-féle Aristoteles-interpretatio a maga majdnem radikális naturalizmusával. A Michael Scotus által fordított Metaphysica első mondata („minden ember természettől fogva törekszik a tudásra”) Averroës kommentárjaiban ellentétet teremt a hit és tudás között, ami az ismert feszültségekhez, sőt harchoz vezetett. Jóllehet a medicinát az averroizmus és a racionális nominalizmus éppoly kevésbé hagyta érintetlenül, mint az augustinusi-tomista realizmus, vagy az aristotelizmus franciskánus megjelenési formája, az oktatási anyagot ez kezdetben nem változtatta meg.

A transitio 14. századi periódusát követően a 15. században Aristoteles tradíciója lényeges megszakítás nélkül folytatódik. Folytatódik azonban a teológia és filozófia különválása is, a század második felében egyre kifejezettebben. Az oxfordi logikai és a párizsi természetfilozófiai iskolának a természettudományokra gyakorolt befolyása növekszik a 14. században. Németországban ugyanakkor ez a miszticizmus nagy korszaka is. Itt egyre erősödik a devotio moderna, mely kombinálja a vallásos meditációt a tanulás és a nevelés világi ideáljával, mély nyomot hagy Cusanus és Erasmus világán és általában az északi reneszánszon.

A reneszánsz aristotelizmus követi annak középkori formáját és folytatja egynémely

irányzatát, mint az averroizmust, occamizmust, scotizmust és tomizmust, melyek befolyása a 16. században talán még nagyobb, mint előtte volt. A reneszánsz aristotelizmusa sok új, jellemző vonást mutat. Ugyanakkor a kor nem arisztotelianus áramlatainak hatása is nyilvánvaló. Nehéz összegezni a reneszánsz-humanizmus aristotelizmusát, tény, hogy a medicina szempontjából legfontosabb jellemzője a precíz definíciók és argumentumok alkalmazása és az ezekhez való ragaszkodás, a logikus összefüggések keresése, a természetfilozófiai problémák iránti állandó érdeklődés, mely közelebb vitte kutatóit a megoldás megközelítéséhez, sőt egyes esetekben magához a megoldáshoz, amivel végső soron a modern természettudomány kialakulását készítették elő.

A magasabb fakultások, köztük a medicina, alapvető filozófiai tankönyvei Aristoteles logikai, etikai munkái és metafizikája a természettani műveken kívül. A párizsi egyetem ars fakultásán 1240-ben kötelezően előírt 24 könyv közül nem kevesebb mint 18 Aristoteles mű volt.

A régi, középkorban alapított egyetemeken a diszciplína vázolt alakulása magától értetődőnek tűnik, de így alakult ez a humanizmuskorban alapított új egyetemeken is.

Salernóba Urso de Calabria (12. sz.) vezette be Aristotelest. Az aristotelesi doktrínák hozzáférhetősége, majd kötelező ismerete, oktatása és tanulása jelentette a tudományos gondolkodást, Hippocrates és Galenos mellett pedig a medicina elméletét Nyugaton. Urso írása teljesen teoretikus tankönyv. Maurussal együtt a skolasztikus iskolát képviseli Salernóban. Valójában ettől kezdve lesz Aristoteles szerves része az orvosi tanulmányoknak.

Párizsban az egyetem hallgatói és magisterei a 13. század második felében Pietro d'Abano révén ismerkedhettek meg Aristotelessel. 'Expositio problematum Aristotelis' című munkáját ugyan csak paduai tanársága idején (1306–1304) fejezte be, de az abban foglaltak már párizsi előadásainál is a lectura szövegei voltak éppúgy, mint a Conciliator differentiarum philosophorum et praecipue medicorum címet viselő, a reneszánsz idején sokat olvasott műve. A könyv a medicina tudományelméleti alapkérdéseinek filozófiai megközelítésű tárgyalása. Kifejti, hogy a logika, a természetfilozófia és az asztronómia tudása az eredményes orvosi tanulmányoknak előfeltétele. Ez, a Conciliator első differentia-jában leírt kapcsolat az itáliai egyetemek orvosi oktatásának modellje. A Conciliator a többi európai egyetem is felveszi ordo legendijébe. Martin Stainpeis, a bécsi orvosi fakultás tanára 1520-ban megjelent 'Liber de modo studendi et legendi in medicina' című könyvében a vizsgálóhoz szükséges könyvek közé sorolja a Conciliator (Liber I. pars. 1/129).

A perszisztáló aristotelesi filozófia az új textusokban tehát gyakorlatilag a nyugati kultúra valamennyi egyetemén uralkodó volt. Alapvetően a reformáció sem ingatta meg, sőt Melanchthon működése révén még erősödött is. A katolikus egyetemek konzervatívabbak maradtak. A nem-protestáns német egyetemek között volt olyan, ahol még a 16. század második felében is gondosan ügyeltek arra, hogy Aristotelest csak az előírt régi könyvek alapján praelegálják. Ilyen volt a kölni egyetem, ahol 1564-ben Heinrich Weyer-től megvonták a venia legendit, mert „Aristoteles ellen fordult”, a humanizmus szellemében írott, ill. mondott kritikájával. Ugyanez a Weyer doktor Aristotelesről ugyanilyen módon szóló előadásait Paduában minden ellenvetés nélkül megtarthatta. Az Aristoteles-oktatás intenzitása változó volt. 1503-ban a párizsi egyetemen panaszkodnak, hogy a filozófiai oktatás nem kielégítő. Van, aki magisteri fokozatot szerzett az artes fakultáson, noha nem ismeri Aristotelest.

A német egyetemek magasabb fakultásain, beleértve az orvosit is, bizonyos rivalizálás figyelhető meg Aristoteles interpretálásában Aquinói Tamás és Duns Scotus realista irányzata, a via antiqua és William Ockham nominalista via moderna-ja között.

Az orvosi curriculumot, az orvosi fakultás filozófia-stúdiumát ez a versengés, illetve vita a tanulmányok formáját illetően nem befolyásolja. Olyan megjegyzést, ajánlást, vagy előírást, mely egyik vagy másik irányzathoz tartozó szerzők, kommentátorok műveit tiltotta vagy akár

csak helytelenítette volna, az általam átnézett statutumokban, ordo legendikben, modus docendikben, institutiokban nem találtam. Valamely irányzat preferenciája nem volt gátja sem a tanításnak, sem a tanulásnak. A harcot az egyes irányzatok képviselői egymás között vívták meg, ritkábban az előadótermekben. A nem kis küzdelem hatalmas vitákban csapódott le.

A különböző „aristotelesi irányzatok” mellett továbbélő skolasztikus metodika sem akadályozta az új fordításban megjelent aristotelesi filozófia valamennyi karon megfigyelhető terjedését.

Míg az angol és francia egyetemek késői aristotelizmusának hatása az orvosi oktatásra még viszonylag kevésbé feltárt, az olasz és spanyol egyetemek orvosi karára gyakorolt befolyás jobban ismert, mint ahogy a protestáns német egyetemeken előadott „Auswahlphilosophie” is az.

A Melanchthon irányította Aristoteles-oktatásról tudjuk, hogy az meghatározta a magasabb fakultások, így a medicina stúdiumát az északi egyetemeken. Az olasz egyetemek, főként Padua és Bologna az aristotelesi filozófia központjai lettek. Kisugárzásuk a humanizmuskorban nagyobb volt, mint addig bármikor. Az olasz iskola a logikában és természetfilozófiában nem csak Oxford és Párizs 14. századi hagyományát vitte tovább, de befogadott más szellemi áramlatokat is. Ez nem utolsósorban annak köszönhető, hogy az olasz egyetemeken a filozófia oktatása inkább kapcsolódott a medicinához, míg másutt még igen hosszú ideig a teológia ancillája maradt. 1520 után a német egyetemeken a melanchthoni reformot követően a fizika-természetfilozófia előadásakor ügyeltek arra, hogy a régi szövegeken alapuló kommentárok helyett, az újonnan fordított, eredeti és tiszta Aristoteles-szövegeket használják az ún. lectio textualis formájában. Így pl. a wittenbergi egyetemen a humanista orvos, a filozófia, majd Marburgban a medicina professzora, Janus Cornarius az új Aristoteles alapján praelegált. A filozófián és orvosi tárgyakon kívül Cornarius görög grammatikát és latin grammatikát adott elő, utóbbit Priscianus alapján.

Az angol egyetemek Aristoteles-recepciójának, gyakorlatának késői, de igen jellemző példája Harvey felfedezése és előadásainak sora. A specializáció, melynek gyökerei a későközépkorig nyúlnak vissza, a humanizmus korában, főként a 16. század második felében logikai és természetfilozófiai írásai nyomán kap új lendületet. A l'uomo universaléból Aristoteles segítségével lesz professzionális filozófus és egyetlen, igaz akkor igen széles területet felölelő, diszciplína kutatója és az egyetem tanára. A specializáció elméleti alapja Aristoteles logikája. Az ezirányú fejlődést leginkább elősegítő műve az 'Analytica posterior' a 16. században nagyobb figyelmet keltett, mint előtte bármikor. Növekszik az érdeklődés a specializáció irányának megfelelően, biológiai, botanikai, zoológiai, természetfilozófiai művei iránt – újonnan létesített katedrák képviselik az új diszciplínákat. Végsősoron Aristoteles követői készítették elő a talajt a modern fizikához, a medicina új elméleteihez s az azokból következő felfedezésekhez. Ide vezetnek vissza Harvey gondolatai, aki Aristoteles abszolút híve, s mint az aristotelianusok, keresi a keringési modelleket (s meg is találja). Az aristotelesi logika, s nem kizárólag a természetfilozófiai írások alakítják Harvey egyetemi előadásainak egy részét is. Harvey idejében Aristoteles „logikusként” is él az orvoskaron.

A reneszánsz-humanizmus logikai-filozófiai tanulmányai elsősorban Aristoteles nevéhez fűződnek. Az orvosi stúdiumok jellegzetessége a 17. századig az aristotelesi filozófia dominanciája. Az is tény azonban, hogy az aristotelesi filozófia sohasem volt teljesen egyedülálló bölcsélet még az egyetemi oktatásban sem, a humanizmus renovációs mozgalmáig pedig nem tanították teljesen tiszta formájában, eredeti szövege szerint. Az arabok közvetítette Aristoteles újplatonista elemekkel keveredett. Számos, Aristotelesnek tulajdonított textust is olvastak, mint pl. a Secretum Secretorumot. Így nem csoda, ha a 13–15. században a platonizmus sok áramlata, irányzata is helyet kapott a medicina stúdiumában.

Különösen Albertus Magnus volt az, aki az újplatonizmust német földre közvetítette, aminek talaján a misztika még az egyetemeken is felbukkan. Joh. Philoponus Aristoteles-

kommentárjában megfigyelhető első megjelenését követően a reneszánsz-humanizmusban az újplatonizmus újjáéled. Befolyása a kor tudományának fejlődésére jellemző. Az újplatonizmus különböző formában és változó intenzitással végigkíséri a humanizmus kori orvosi tankönyveket is.

Az újplatonista filozófia tendenciájában racionális metafizikai rendszer, melyben a rendező elv tulajdonképpen minden átmenetet lehetővé tesz. Az újplatonikusok ti. az aristotelesi és postaristotelesi logika kiváló ismerői voltak. Aristoteles logikájához írott kommentárjaik úttörőek. Az újplatonizmusban a humanizmus a tradícióval szembeni bizonyos fenntartásában új támaszt kapott, ha ennek kezdetben nyíltan nem is adtak hangot. Nelly Tsouyopoulos hívta fel a figyelmet a 16–17. század újplatonizmusának egy tipikus orvosi példájára. Jean Fernel korai munkájában a harmincas években írott, de csak 1548-ban megjelent *'De abditis rerum causis'*-ban fejti ki az elsők között a hagyományos, akkor még uralkodó négy nedv tanával szembeni ellenvetéseit: „Mivel a legtöbb orvos ma is lemond a gondos és alapos vizsgálatról, éppen az akut betegségeknél, gondolkodás és tudományos megokolás nélkül vezetnek vissza a betegséget a nedvek túltengésére, romlására vagy rothadására”. Fernel eme fejtegetése azonban nem változtat azon a tényen, hogy könyveit, melyek a 18. század elejéig tankönyvek maradtak, formailag az eklektikus aristotelizmus dominálja. Az Aristoteles idézetek száma könyveiben minden egyéb forrást felülmúl. Az újplatonista befolyás a többi szöveghelyen nem ilyen világos. Fernel fél a félreérthetőségtől, kíméli Galenost. Különösen nagy az Aristoteles citátumok száma a *'De naturali parte medicinae'* (1542) című élettani írásában, ahol többször hivatkozik Aristotelesre, mint Hippocratesre és Galenosra együttevén. Mégis itt az átmenet a medicina filozófiai fundamentumában. Az eklektikus aristotelizmusból és az újplatonizmusból vezet az út a kartéziánizmusig. Fernel eme teóriájának legnagyobb ellenfele René Descartes és ahogy Descartes filozófiája az orvosok és természettudósok között is terjedt, az aristotelesi-ferneli modell vagy szisztéma a maga, lényegében még mindig antik természetfilozófiájával és kórtanával lassan átadja helyét a kartéziánus gondolkodási rendszernek.

A tudomány haladása és bizonyos mértékig a medicina oktatása szempontjából az újplatonizmus jelentősége abban rejlik, hogy – az aristotelesi logikán túl – lehetővé teszi a megismerést absztrakt módon, akár a paradoxonokkal való konfrontáció révén is. A szigorúan vett aristotelesi tudományfelfogás legnagyobb hátránya, a magasabb absztrakcióra irányuló nehézsége, ill. képtelensége. Semmi, ami az érzékelés valósága által nem evidens, vagy szillogizmussal nem vezethető le, nem kap helyet a tudományban. A láthatatlan, testet nem öltő kórokozó nem evidens, szillogisztikusan sem vezethető le. A továbbgondolkozáshoz szükséges tudományos hipotézist az újplatonizmus vezette be, túllépve az empirizmus határán. Az újplatonizmus hatására került a medicinába is a hipotetikus entitás. Konzekvensen Aristotelesre hivatkozó, ugyanakkor tudományos hipotézisek felállításában újplatonikus módon gondolkodó tanárok – amilyen maga Fernel is – munkássága nem választható el az oktatástól, s írásaik legnagyobb része tankönyv.

A korszak kétségtelenül növekvő antiaristotelizmusának az egyetemi curriculumban alig volt jele. Ez nem magyarázható sem konzervativizmussal, sem egyszerűen az inercia academicával, ahogy ezt gyakran írják, bár az egyetemek akkor sem voltak a gyors változások lelkes képviselői. Az ingolstadti egyetem *modus docendi*jében például éppen csak említés történik Platonról az élettanhoz szükséges könyvek között, Hippocrattal együtt. Ami a kutatásnak új lendületet adott, az oktatásban még nem kapott helyet. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy az új, jobbra újplatonista irányzatok, szellemi mozgalmak még a 16. század vége felé sem nyújtottak elég szolid tanítható doktrínát, mely Aristoteles instrukcióit helyettesíthette volna. Így az újplatonista tanok általános térhódítása nem szoríthatta ki Aristotelest a katedráról. A Schulmedizin idegenkedése nem annyira a platóni, mint inkább az újplatonista gondolkodástól viszont annál is inkább érthető, mivel az egyre racionálisabban

magyarázó tanrendszereket zavarta túlságosan is szárnyaló gondolkodásuk. Igaz ugyan, hogy Giovanni Pico della Mirandola számára minden filozófia „scientia sub lumine naturali” isteni, de mégis természetes illuminatio. A gondolat együtt él nála is a keresztény misztikával. Sem Brunónál, sem pedig Piconál nem lehet éles határt vonni mítosz és tudomány, fehér mágia és filozófia közé. A mágia és az asztrológia az újplatonikusok természetfilozófiájától nem esik távol. Igaz, hogy utóbbi egyes Aristoteles-követőktől sem idegen, miközben paradox módon az asztrológiát éppen Pico támadja. Aristoteles nem csökkenő befolyása a curriculumban az egyébként inkább „platonista-újplatonista” humanizmus korában az egyetemeken leginkább azzal magyarázható, hogy Platon a tudományokat nem teljességében és szisztematikusan tárgyalja, amint azt Theodor Gaza kifejtette. Melanchthon osztotta Gaza nézetét: először Aristotelest kell gondosan tanulmányozni, csak utána lehet nagy haszonnal olvasni Platont. Az aristotelesi filozófiát és a morálfilozófiát általában nem az egyetemeken, legkevesbé az orvosi karokon támadták. A kritika kívülről jött, az újplatonikusoktól. Az orvosok filozófiai stúdiumát ez alig érintette. Még Gianfrancesco Pico della Mirandola (1469– 1553) a keresztény tanokra szerinte károsan ható filozófia kifejezett ellenzője is kénytelen a jó orvosi képzéshez szükséges filozófia javára engedményt tenni. G. F. Pico azt írja, hogy egy a platóni filozófián alapuló tantervet szívesen látna. Kritikája csak az aristotelesi – akkor azonban az egyetemen hivatalos – filozófia ellen irányul. A humanista arisztotelizmus mellett jelentős, bár kevésbé látványos volt Platon felvétele a filozófia stúdiumába, amely mindhárom magasabb fakultást érintette. A platonizmus ugyanolyan fáziseltolódással, tehát későn tűnt fel az ars fakultáson, mint az orvosi karon a neoterikus tanok. Niccolo Leoniceo Tomeo 1500 körül tartott Platon előadásai a paduai egyetemen még csak előfutárai voltak a század második felében tartott lekciónak. Platoni dialógusokat 1570 és 1580 között a pisai és a ferrarai, később a római egyetem is felvesz a curriculumba, bár nem a kötelező tárgyak közé. A század vége felé több vizsgajegyzőkönyvben lehet a platóni filozófiából merített kérdésekkel találkozni. A mindig szívesen tárgyalt Timaios mellett, Aristoteles Metafizikájának ellensúlyozására a Parmenidest adják elő. Ennek volt egy kifejezetten tancélú fordítása a *’Platonis Parmenides’ seu de ideis Latine seorsim editus et brevioribus notis illustratus... praelectionibus explicandis* (Hafniae, 1598).

Az újplatonista gondolatrendszer az absztrakció fogalmának kibővítésével megteremtette azokat az előfeltételeket, melyek nélkül a természettudományok nem fejlődhetek volna. Mai ismereteink alapján az alkémia, asztrológia akkori nagy befolyása a tudományos életre pozitívan értékelendő. Az arisztotelizmus a maga különféle irányzataival, amilyen pl. a Pomponazzi által képviselt heterodox arisztotelizmus a platonizmus különböző megjelenési formáiban pl. Ficino, Bruno, Pico, L. Valla vagy akár Paracelsus interpretálásában, az arisztoteléanus Melanchthon újabban sokat tárgyalt kryptoplatonizmusát is beleértve, e korban oly mértékben összefonódtak, hogy teljes tisztaságukban nem ábrázolhatók. A reneszánsz filozófusok hallgatólagosan Pál apostol szavait követték: „Mindent megpróbáljatok, ami jó, azt megtartsátok” (Thessalonikabeliekhez írt I. levél, 5: 11).

Melanchthon az orvosok között

A 16. század medicináját három lényeges momentum alakította. A humanizmus ad fontos törekvésének megfelelően, az antik orvosi szövegek eredeti görög nyelven való tanulmányozása, illetve az új, „tisztá” és jó latin fordítások használata. Ezzel tulajdonképpen együtt jár a középkori arabizmus felfogásától, egyes teóriáitól és ideáitól való lassú eltávolodás. A források jobb megismerése maga után vonta – lassan és mintegy lappangva – az antik auctorok addig megrendíthetetlen tekintélyének megingását. A fejlődés folyamán addig vitathatatlan kijelentéseik és írásaik ugyancsak lassan, de elvesztették bizonyító

erejüket, legalábbis részben, bár Galenosra ez kevésbé áll, írásaival óvatosan bántak, befolyása kezdetben nem csökkent. A 16. század egyetemi medicin-

nájának ezt az új szemléletét maga is alakító nem orvos, de a medicina elméletében igencsak járatos humanista és reformátor, Philipp Melanchthon (1497–1560) írásai igen jól tükrözik; ő görög Galenos legkorábbi ismerői közé tartozott.

Az egyetemi oktatás is megérett a humanista szellemű modernizálásra. A tananyag reformja mellett különösen a nyelvi oktatás felújítása jellemzi ezt a korszakot. Erasmus leeuweni Collegium Triumlingvarum (1516) volt Luther javaslatainak alapja. Gyakorlati megvalósítása és egyben elméleti megalapozása azonban Melanchthon nevéhez fűződik. Melanchthon híres görög nyelvtanát a 17. század elejéig negyvenhétszer nyomtatták ki. Melanchthon wittenbergi székfoglalója „De corrigendis adolescentiae studiis” (1518. augusztus 29.) olyan oktatási programot fogalmazott meg, mely egész Európa művelődésére befolyással volt. A 16. század sok szempontból ellentétes két ideológiája, a reformáció és a humanista tudományosság között, Melanchthon mintegy közvetítő szerepet töltve be, szorosabb kapcsolatot kívánt létrehozni a két irányzat között, amint az „Encomium Medicinae” c. írásából is kitűnik. Tulajdonképpen nem kis mértékben neki is köszönhetően alakult a wittenbergi egyetemen tanított medicina későskolasztikus medicinából humanista orvostanná. Ez az átalakulás következett be valamennyi északi egyetemen. Melanchthon hatása, számos tankönyvének is köszönhetően, rendkívüli volt. 1518 és 1531 között a triviumhoz kapcsolódó tankönyvei jelentek meg, 1536-tól számos természettudományos mű az ő előszavával indult útjára. 1538-tól jelentek meg azok a könyvei, melyek a fizika, antropológia, medicina és nem utolsósorban a történelem oktatásának alapjául szolgáltak. Ez a befolyás az orvosi stúdiumokra az orvosképzés történetét tárgyaló tankönyvekben nem kapott megfelelő hangsúlyt, jóllehet jelentősége különösen az északi egyetemeken igen nagy volt. Közvetlen befolyása volt az itt nagyszámban tanuló magyar medikusra, azok képzésére.

A 15–16. század magyar diákjai a legnagyobb számban a német és olasz egyetemeket keresték fel, így ezek filozófia-stúdiuma alakította a kor legtöbb magyar orvosának szemléletét. A német egyetemeken számuk a reformáció után nemcsak a teológiai fakultáson növekedett meg, nőtt a studiosi medicinae-k száma is.

A reneszánsz-humanizmus nem a nagy rendszeralkotó filozófusok kora. Gazdag azonban a klasszikusokat interpretáló és kommentáló, tudományos munkájukban azokra építő, produktív auctorokban, különösen olyanokban, akiknek didaktikusan írott munkái igen alkalmasak voltak tárgyük elfogadtatására. Könyveik többnyire tankönyvek, a renovált egyetemi stúdiumok nélkülözhetetlen eszközévé váltak. Az északi egyetemeken vezéralakjuk Philip Melanchthon, a német reneszánsz-aristotelizmus megújításának legjelentősebb személyisége, akinek célja mindent megelőzve, az egyetemi tanulmányok javítása, nívójának emelése, a „tisztá” tanok oktatása volt.

A humanisták nem akartak változtatni a stúdium rendjén, Philip Melanchthon igen. Nevéhez olyan egyetemi reformsorozat fűződik, mely a filozófiai alapok révén a protestáns német egyetemeken az elméleti orvosi stúdiumokat éppoly jelentős mértékben befolyásolta, mint a teológiai és jogi tanulmányokat, mindenekelőtt pedig mindhárom magasabb fakultás közös fundamentumát, az ars curriculumot. Az ars fakultás curriculumának humanizmuskori feladatát tökéletesen fogalmazta meg Melanchthon az akadémiai fokozatokról szóló beszédében, példaképül véve az antik enciklopédiát. Előbb a formális diszciplínákat kell tanulni, a grammatikát és a dialektikát, hogy alapul szolgálhassanak. Ehhez csatlakozóan kell igen behatóan tanulmányozni a fizikát, matematikát és etikát. Az etika vezeti be tanulóját a humán szemléletbe. A fizika a mozgás sokféleségét, az elemeket és a test természetét mutatja be. Ennek kapcsán kezd el az aristotelesi fizikával foglalkozni, miután 1515-ben még nemigen van kedve, hogy Spalatin kérésének eleget tegyen, aki fizikai előadások tartására kéri fel. 1526-ban azonban, mint orvosbarátjához, a humanista Camerariushoz írott leveléből

kiderül, már elmélyülten foglalkozik az aristotelesi és galenosi fizikával és természetfilozófiával. Nagy nyomatékkal fejtegeti, hogy a dialektikánál nem kisebb mértékben van szükség a fizika tudására minden magasabb fakultáson.

A tanulmányi rendről 1531-ben mondott beszédében az erkölcs- és természetfilozófia, mint a humanista műveltség és ezzel minden magasabb tudás része, kap hangot.

Végül a filozófiáról szóló előadással fejezi be az egyetemi tanulmányok reformjáról, helyesebben reformjairól szóló írásait, melyekből világosan kitűnik: az egyes diszciplínák nem választhatók el egymástól, egymásra épülnek. Ez az az összefüggő anyag, *orbis doctrinarum*, amire a tudományoknak, de az egyházaknak is szüksége van és egyetlen magasabb fakultás, az orvosi sem nélkülözheti. A *medicina* jelentőségéről, a tudományok között elfoglalt helyéről szóló írásaiból kitűnik, hogy Melanchthon a *medicina* elméletét és gyakorlatát egyaránt nagyra becsüli. Teológiai összefüggéseiben, mint Isten gondoskodásának egyik megnyilvánulását fejt ki a *'De dignitate artis medicinae'*-ben (CR 11, 806–811). Az *'Encomium medicinae'*-ben pedig egyenesen azt írja, hogy ha butaság a tudományokat lebecsülni, a *medicinát* gyalázni nemhogy butaság, de egyenesen istentelenség: „*Stultitiam esse sentimus contemnere reliquos artes, quas humanum ingenium excogitavit. At medicinam aspernari non stultitia, sed impietas est.*” (CR 11, 199)

Melanchthon nem általában mint tanár, mint *praeceptor*, hanem mint filozófus tárgyalja és bizonyítja a filozófia szükségességét, a propedeutikus logikán túl, a magasabb stúdiumokban. Egyformán és egyforma súllyal szól a *medicináról* és a jogról, a teológiának természetszerűen nagyobb teret engedve, a magasabb fakultásokon művelt tudományok pedig nem nélkülözhetik a filozófiát. Hogy a pszichológia, a fizika (természetfilozófia) az orvosok, az etika s vele összefüggésben a pszichológia pedig a jogászok számára szükséges, nyilvánvaló, mivel az orvostudomány és a jogtudomány lényegüknél fogva természetfilozófiai-fizikai, pszichológiai és etikai téziseket ültetnek át a gyakorlatba. A liberális humanista *eruditio* vezeti a tudományok oktatásáról, a tanrend kialakításáról szóló írásaiban is. A kor filozófiaoktatását az orvostan hallgatói, s a tanulni kész orvosok számára Melanchthon a német egyetemeken másfél évszázadra megszabta. A Németország határain túl működő protestáns egyetemek is igazodtak a reformokhoz. Melanchthon nagy érdeklődést mutatott a természettudományok iránt általában is, amint az a *'Declamatio de doctrina physicae'* (1550) című írásából is kitűnik. Melanchthon filozófiájában központi helyet foglal el a dialektika. Tudományrendszerében a dialektika nemcsak propedeutika, mely a jövő orvost, jogászt, teológust a tudományos módszerre tanítja, hanem tudásának része, az a logikai alaptudomány, mely a következetes gondolkodás alapjául szolgál, igaz és megbízható állításokat tesz lehetővé: „*ars seu via recte, ordine et perspicere docendi*”. (Igazat ad az orvos-filozófus Petrus Hispanusnak, aki a *'Summulae logicae'*-ben a dialektikát „*ars artium, scientia scientiarum*”-nak nevezi.) Benne találhatók a *fontes artium*: amit tanít, az minden terület metodikai alapja. Ami pedig a szigorúan vett szaktudományokat illeti, így a *medicinát* is, azok dialektika nélkül egyáltalán nem tanulmányozhatók, tehát nem is taníthatók. Az, ami dialektika nélkül elsajátítható, csak halvány árnyéka az igazi tudománynak. Dialektikájában nemcsak a *'Summulae logicae'*-hez csatlakozik több helyen, nem idegen tőle Lorenzo Valla *'Dialecticae disputationes'*-e sem. A dialektika hasonló felfogása Rudolf Agricolánál (1444–1485) olvasható, akinek Dialektikája nem más, mint humanista logika, amely Aristotelesből, Ciceróból és Quintilianusból merít. A helmstedti egyetem 1576. évi statútuma kötelező tankönyvnek rendeli. Filozófiája alapján nem más, mint egyfajta megújított, de eklektikus aristotelizmus, amit természetesen nem a skolasztikus tankönyvekből merített, mely a keresztény hittel, az azt értelmező protestáns teológiával ötvözve válik egy bizonyos mértékig önálló filozófiává. Humanista társaihoz hasonlóan célja, hogy a tiszta, az eredeti Aristotelest helyreállítsa. Tény azonban, hogy Aristoteles filozófiájának nominalista értelmezésétől soha nem szabadult meg teljesen.

A studiosus medicinae-t különösen foglalkoztató fizikája, miképpen minden filozófiai írása, tankönyv. Jóllehet szerényen azt írja, hogy a fizika területén az orvosok hivatottabbak lettek volna a könyv megírására, a teljesség kedvéért azonban e nagy feladatot is vállalta, úgy vélvén, az univerzálisan képzett tudós, aki nincs távol a reneszánsz l'uomo universale-jának ideáljától, a természettanban is kell hogy ismerje a legújabb kutatásokat. Ez a könyv a természetfilozófiai hangvételű fizika: 'Initia doctrinae physicae' (Lipsiae, 1549, Dictata in Academia Wittenbergensi). A kapcsolat már a könyv írásakor is szoros volt az ars és az orvosi karral. Hogy milyen elmélyülten foglalkozik Melanchthon az orvostannal, nemcsak ebből a könyvből derül ki, de a kor egyik legjelentősebb orvos-humanistájához, Leonhard Fuchshoz és Camerariushoz írott leveléből is. Melanchthon 1553-ban arra kéri barátját, Joachim Camerariust, írja ki számára azokat a Galenos-szövegeket, amelyeket fizikája számára felhasználhatónak, ill. használandónak tart, mint ahogy ezt megelőzően tette a 'De anima' kapcsán az anatómiával. Ennek ismeretében olvassa majd újra az aristotelesi fizikát, hogy igazi tiszta tant nyújthasson: „vera doctrina qualis est Aristotelica sumpta ex Hippocratis”. A fizika tankönyv kétségtelenül úttörő. Hatása mély és hosszantartó. Ricardo Pozzo közöl egy 16. századi előadási kéziratot, ami az 'Initia doctrinae physicae' alapján készült. Ez az interpretáció képet ad a fizikakompendium egyetemi felhasználásáról.

Az Initia szövege azoknak az egyetemi előadásoknak az alapján készült, melyeket Melanchthon a harmincas években tartott. Ezekben a lectionibus Aristoteles természetfilozófiai és metafizikai írásait (De caelo, Physica, De generatione et corruptione, Meteorologica, De anima) kapcsolja össze Platon Timaiosának kozmológiájával. Az erre való utalások a keresztény újplatonizmus hagyományaira vezethetők vissza. Az aristotelesi írások annak a szövegcorpusnak felelnek meg, melyeket a humanista módon reformált német egyetemek tanrendjében ajánlottak. A válogatás kritériuma az antik doktrínák és teóriák és a keresztény tan összeegyeztethetősége. A medicina, a teológia és a természettudomány viszonyát taglalva az 'Initia doctrinae physicae'-ben arra a következtetésre jut, hogy a természet alapos ismerete megerősíti a Teremtésben, az Istenben való hitet, megvilágítja a világ keletkezésének gondolatát, mely utóbbi egyben cáfolata az epikureusoknak és a sztoikusoknak a világ „véletlen” keletkezéséről szóló tarthatatlan tanának. Ezzel, a számos előadásában hirdetett és sok munkájában kifejtett tézisével nagymértékben járult hozzá a természettudományok és az orvostan, mint tudomány elfogadásához. A könyvet Melanchthon az artes fakultás mindazon hallgatóinak szánta, akik orvosi vagy jogi tanulmányokat kívántak később folytatni.

A könyv a 17. századig több egyetemen a statutumokban előírt tankönyv maradt. 1574-ben a helmstedti egyetemen a physicae professor feladata, hogy Melanchthon fizikáját és physiologiáját kommentálja, tehát azok alapján adjon elő. Ezekben a statutumokban Melanchthon mind a természettanban, mind a filozófiában elismert tekintélyként jelenik meg. Az orvosi fakultásokon kedvelt interdiszciplináris tankönyvek között az 'Initia doctrinae physicae' az, melynek hivatkozásai között a legtöbbször találkozunk Galenosal. A medicina iránti érdeklődését számos más írása is tanúsítja. Mint sensu strictiori filozófiai munkáinak megfelelő passzusaiiban, itt még inkább nyilvánvaló Galenos befolyása. A tanaira való hivatkozás, Aristoteles és Theophrastos mellett végigvonul a Fizikán. Galenos kétségtelenül természettudományi-orvosi forrásul szolgált Melanchthonnak Aristoteles mellett. Ez annál is inkább érthető, mivel tudvalevő, hogy a galenosi szisztémának számos eleme aristotelesi írásokig követhető. Az aristotelesi fizika igazságát bizonyítva Galenost hívja tanúul: Aristoteles fektette le a fizika alapjait, Galenos építette fel.

Ad fontes törekvése a filozófus Galenoshoz is elvezeti. Galenos jelentőségét a filozófia és annak oktatása szempontjából Melanchthon megerősíti. Ahogy Aristoteles tanult Hippocratestól és Platontól, úgy vezeti vissza a megújult aristotelesi filozófiát – az „igazi tant” – Alexander Aphrodisiensis mellett: Galenosra. Meggyőződéssel vallja, hogy Galenos

nélkül a filozófiában nem lehet elindulni és Galenos kommentárjai nélkül Aristoteles doktrínái nem elég világosak. Amit Galenos a természetfilozófiáról ír, a legjobb és legteljesebb, amivel eddig rendelkezünk. Nemcsak Galenos természetfilozófiáját értékelte, de logikáját és ismeretelméletét is. Még Galenos ama doktrínája sem egészen idegen tőle, mely szerint az anatómia princípiuma a teológia kezdete. Azt azonban hangsúlyoznom kell, hogy bármennyire gyakran hivatkozik Galenosra, a humanizmuskor legújabb orvosi ismereteit sem hanyagolja el. Vesalius, Leonhard Fuchs és Camerarius jelentik a legújabb ismeretek forrását e téren az ő számára is. Galenos hatása ismerhető fel a 'De animá'-ban (1540), melyet mind az ars, mind a felsőbb fakultások, elsősorban a medicina és a teológia hallgatói részére írt.

Ez a széles körben elterjedt, valóban interdiszciplináris tankönyv 1540-ben mint 'Commentarius de anima' jelent meg először. Többszöri utánnyomást követően átdolgozva és kiegészítve 1552-ben 'Liber de anima' címen jelent meg újra. Számos új és több kommentált újabb kiadása sok hallgatói generáció körében aratott sikert.

Eredetileg egy a természettudományokat átfogó „Physica” tankönyvnek szánta a 'Commentarius de animá'-t, melyben az embert, mint a természet részét ábrázolja, nem pusztán filozófiai-elméleti szempontból taglalva, hanem az anatómia révén, figyelemmel az élettani ismeretek tárgyalásával az emberi testet is be akarta mutatni. Ehhez Galenos írásait vette alapul. Humanista orvos barátjához, Leonhard Fuchshoz (1501–1550) írt leveléből tudjuk, hogy Fuchs segítségét kérte a legmegfelelőbb Galenos helyek felkutatásában (Corp. Ref. 2, 718–719, 1534). Hasonló tartalmú levelet intézett szintén régi jó barátjához, az ugyancsak humanista orvoshoz és filozófushoz, Joachim Camerariushoz (1500–1574) is (CR 2, 686–687, 1533).

Elsőként a nagy természettudományi műből mégis csak a lelket és az ember természetét tárgyaló 'Commentarius de animá'-t adta ki. Lélektani írásában a jobb megértés kedvéért eredeti tervének megfelelően megírta az anatómia és az életjelenségek alapjait, az ismeretanyag a könyvnek majd a felét teszi ki. Az anatómiai, élettani érvelés megkülönbözteti Melanchthon e művét a 16. század többi, nem kisszámú 'De anima' címet viselő írásaitól. Még a kor legjelentősebb, Melanchthon által a Commentarius előszavában is ajánlott Európa-szerte használatos 'De anima et vita libri tres', a nagyhírű spanyol humanista Juan Louis Vives (1492–1540) híres pszichológiája sem tartalmaz anatómiai fejezetet, Melanchthon a szemléletben, a pszichologia filozófiai aspektusában hoz teljesen újat, befolyásolván ezzel az egyetemi filozófiai-pszichológiai oktatást. Anatómiai leírását már az új görög Galenosból merítette, akit a „medicina forrása”-ként említ.

A 'Commentarius de anima' teológiai-filozófiai vonatkozása nem más, mint a léleknek – amivel a bűnösség és a megváltás szorosan összefügg – a test felépítésével és működésével való kapcsolata. Ugyanakkor a benne tárgyalt anatómia annak bizonyítására is szolgál, hogy a természet nem véletlenül összerakott részecskékből áll, hanem teremtő szellem munkája. Az anatómia-élettan tárgyalását Melanchthon filozófiai-teológiai szempontból is elengedhetetlennek tartja, mivel a lélek funkciójáról beszélni különböző erői és képességei között különbséget tenni „értelmetlen”, a test ezeket kifejtő (működtető) szerveinek ismerete nélkül: „Quid est organum?” – kérdezi. „Est pars corporis animati, certo temperamento et situ condita ad certas functiones, aptas illi naturae.” Ezeken túlmenően, az anatómia annak bizonyítékául is szolgál, hogy a természet nem véletlenül összeállt atomokból jött létre, hanem teremtő szellem munkájának eredménye. A tanulók, mikor az emberi testet vizsgálják, úgy közelítsék meg, mintha templomba, szentélybe lépnének. Az anatómia tehát az istenség nyomát, Vestigis divinitatis mutatja, melyek a teremtés folyamán keletkeztek. A monoteista, bár nem keresztény Galenosra is hivatkozva jut el a következtetésig. Az emberi test ismerete arra készíteti, hogy egy a természetben uralkodó szellemi erőt lássunk, ultima analysi tehát az anatómia és funkciója Isten megismeréséhez vezet (Comment. fol. 32 recto és fol. 2. r.).

Galenos nemcsak az élettanban és az anatómiában, de a lélektanban is abszolút tekintély,

mert mint megjegyzi, ő jár legközelebb a „vitalis ac animalis spiritus” megértéséhez. A pszichológiát a magasabb fakultásokon (a jogit kivéve) a physica részeként kezelték, ilyenformán került a protestáns egyetemek lekcioiba.

Klasszikus egyetemi tankönyv. Valójában nem egyszerűen „csak” pszichológia, hanem egy teljes antropológia. Vesalius, Leonhard Fuchs és más hozzáértő medici neoterici, közöttük Kaspar Peucer írásainak és tanácsainak felhasználásával készült. Valószínűleg orvosbarátai és tanácsadói is arra készítették, hogy Galenossal foglalkozzék. Galenos nedvtanát és a pneumatant átvéve a mű sensu strictiori pszichológiája inkább galenosi, mint aristotelesi elgondoláson nyugszik. Melanchthon a klasszikus forrásokon és a vele kapcsolatban álló orvoshumanisták munkáin kívül jól ismeri korának jelentős irodalmát. A 'De animá'-ban Louis Vives pszichológiai munkáját ajánlja olvasóinak további tanulmányozás, e témában való elmélyülés végett. A 'De anima' nemcsak egyetemi tankönyv. Orvosok és teológusok promotiojuk után is szívesen olvassák. Melanchthon physiologiájához egy kifejezetten orvosoknak szóló, tanítási céllal készített kommentárt írt egy ugyancsak orvos-filozófus tanítványa, Matthäus Dresser: 'De partibus corporis humani et de anima eiusque potentiis libri II.' (Wittenberg, 1580, 1583).

Jóllehet nem tankönyv, a 16. századi, a galenizmus mellett élő hippocratizmus szemléletének megerősítésében jelentős szerepe volt annak a filozófiai eszme-futtatásnak, amit a medicina elmélete iránt nemcsak tanárként, de teológusként is érdeklődést mutató Melanchthon Hippocratesről mondott ill. írt. 'De Hippocrate' cím alatt megjelent declamatióban a filozófia és a medicina összefüggéséről szól. A helyes orvosi eljárás (ratio) és a filozófiailag megalapozott tudományos tan (doctrina) együttes alkalmazása különbözteti meg az orvost a sarlatántól. Ehhez a gondolathoz kapcsolódik Melanchthon egy másik beszéde, „contra empiricos medicos”, melyben kemény ítéletet mond az akkor is divatos kuruzslás ellen, ebben az írásban is ismételten hangsúlyozván, hogy a filozófia és vele összefüggően, a medicina elméletének alapos ismerete nélkül senki sem lehet orvos. Az optimus medicus topost említve, dicséri Hippocratest, akit Platon és Aristoteles joggal tartottak nagyra. Azt a gondolatot, hogy Aristoteles természettanának egy része is Hippocratesre vezethető vissza, Melanchthon szintén a galenosi tradícióból meríti, Galenos 'De Placitis Hippocratis et Platonis' c. írásából (Kuhn VIII. 534), ahol Galenos nemcsak párhuzamot von több helyen, pl. a nedvtan tárgyalásánál Platon és Hippocrates között, de arra is utal, hogy Hippocratestől Aristoteles is merített. Ebben az írásban is kifejti, hogy csak a filozófia alkalmas arra, hogy az orvost képessé tegye a természetben a ratio mirabilis megismerésére, a teremtés és a természetben megnyilvánuló vestigia Dei megértésére, újfent Hippocrates tanaival erősítve ezt a gondolatot. A Kr. e. 370–360 között platoni dialógust, a Phaidros-t idézi (Platon Phrd. 270 c-d), mely szerint Hippocrates azt tanította, hogy ha az emberi test természetét akarjuk megismerni, a természet egészét kell megismerni. Beszédének utolsó bekezdésében Melanchthon azokat a fogalmakat foglalja össze, melyek egy filozófiailag képzett, a medicina elméletében, irodalmában járatos humanista kulcsszavai: usus, doctrina, causa, ratio, ars, humanitas. Hippocratesről szóló beszédének formájául a humanista declamatiót, ezt a művészien csiszolt beszédformát választotta, mely akkor vált kedvelt irodalmi műfajjá az egyetemeken is.

Melanchthon kora egyik legproduktívabb tankönyvírója. Tankönyveinek szerkezete logikailag is mesteri, szövegük világos és jól áttekinthető. Dilthey szerint didaktikusan az elképzelhető legjobb tankönyvek. Tankönyvei egyszerűségében Melanchthon tartotta magát Dürerhez „simplicitatem summum esse artis decus”, míg stílusában az aristotelesi „amo mediocritatem” elvét vallotta. Gondolatmenetüket illetően tankönyvei közvetve vagy közvetlenül túlnyomórészt Aristotelesre alapulnak, ugyanakkor figyelemreméltó, különösen a medicina szempontjából, hogy éppen az orvosok számára igen jelentős, különös gonddal kidolgozott fizikájában, Aristotelesselel ellentétben, Isten a kiindulópont – legalábbis

formálisan. Teológiai érdekből pedig a kopernikuszi tant nem fogadja el. Nem vitás, Melanchthon „eklektikus aristotelianus”, akinek filozófiai-pedagógiai munkásságát tanítványai folytatják.

Qui bene distinguit, bene docet: Taurellus és Zabarella

A megújult teológiai kutatás, a gyakori és mélyenszántó viták kedveztek a filozófiai vizsgálódásoknak. A filozófiát nem csupán a teológia ancillájaként kezelték. Kutatása, művelése minden magasabb fakultáson új lendületet kapott. Melanchthonnak és követőinek munkássága az orvosi fakultáson is újra érdeklődést ébreszt a filozófia iránt, mely kezdett már rutinná válni a curriculumban.

A filozófia professzorai között, nem egy, a filozófiát és a medicinát egyaránt művelő és tanító tanárral találkozunk: többen Melanchthon tanítványai, s még többen követői. Közülük néhánynak még a neve sem található orvostörténeti monográfiákban, jóllehet a filozófiatörténetben írásaik nem ismeretlenek. Másokat ugyan orvosként, „jegyez” az irodalom, de nem érdektelen filozófiai műveikről, ill. egyetemi előadásairól alig vagy egyáltalán nem esik szó. Ezeknek az orvos-filozófusoknak pedig szerepük volt a 16–17. század filozófia oktatásában, az orvosi szemlélet, a tudományos teóriák alakításában.

A franciák, angolok és olaszok nagy metafizikai iskolái mellett a 16. század végétől a német egyetemeken egyre erősebbé válik a metafizikával átszőtt „Schulphilosophie”, mely teljességét majd Leibniz filozófiájában éri el.

A reformációt követően ismét fellángol a „hit és tudás” régi (és örök) problematikája körüli vita, ami a filozófiát a metafizika irányába vezeti. A hit és tudás kérdésében lévő feszültség nemcsak a teológiai fakultáson belül észlelhető. Tisztán filozófiai s bizonyos mértékben orvosi kérdésként is felmerül: a kérdésre a filozófusoknak kellett válaszolniuk. A metafizika és az ismeretelmélet eme egyik alapkérdését – még mielőtt az aristotelesi metafizika a protestáns egyetemeken virágkorához érkezett volna – egy orvos-filozófus foglalta össze és gondolta újra át: Nicolaus Taurellus. Munkássága sokkal jelentősebb, mintsem arra orvos kortársai gyér utalásaiból következtetni lehet. Az orvos Taurellus mint filozófus igazi metafizikus, sőt „korának egyik legügyesebb metafizikusa”.

A tübingeni egyetemen kezdte orvosi tanulmányait. Baselban promoveált. Baseli és strassburgi orvosi gyakorlatot követően 1576-ban lett a baseli egyetemen a morálfilozófia, 1580-tól pedig az altdorfi egyetemen az orvostan tanára. Alig 26 esztendő, amikor megjelenik metafizikája: *Philosophiae triumphus, metaphysica philosophandi methodus* (1573).

Jelentősebb orvosi írásai: *Annotationes in quosdam libros Arnoldi de Villanova* (Basel, 1585), *De vita et morte libellus* (Basel, 1586) sem nélkülözi a filozófiai eszmefuttatásokat, mint ahogy a *Theses physicae*, sőt még a *Theses medicae* című értekezései sem. A *Theses de portibus corporis humani* (Altdorf, 1583) anatómiai-élettani mű. Alapvető írása az az orvosi műve, melyben az orvos és a filozófus együtt szólal meg, az 1581-ben kiadott *Medicae Praedictionis Methodus* (Frankfurt, 1521). Ebben a semiotika és diagnostika alapvető elméleti és gyakorlati kérdéseit tárgyalja. Előszavában szól a medicina és a metafizika kapcsolatáról. A *De rerum aeternitate*-ben (1604) pedig a Taurellus-féle metafizika egyik központi kérdése tér ismételten vissza, a hit és a tudás viszonya.

A *Medicae Praedictionis Methodus* előszava s minden filozófiai írása arról tanúskodik, hogy mindennekfelett valónak tartja a filozófia s vele minden tudomány szabadságát. Tudjuk, a humanizmus kora távolról sem szabadult meg a tekintélyelvűtől, annak gyakorlatától. A középkori egyetem tradíciójával szembehelyezkedik Lorenzo Valla, amikor a *Dialecticae Disputationes* praefatiojában megjegyzi, szégyenletes dolog a diákokat arra kötelezni, hogy

Aristotelesnek soha ne mondjanak ellent. Az önálló vélemény kimondásának jogához ragaszkodik igazi humanistához illően Giovanni Pico della Mirandola is, amikor azt fejtegeti, nem szükséges valamely iskolához tartoznia annak, aki saját véleményét hirdeti. Ezt akkor mondja és írja, amikor az egyetemeken a tekintélytisztelet dominál. Nemritkán új gondolatot, felfedezést is egy auctoritás nevének védelme alatt közölnek. Gyakran csak óvatosságból, esetleges támadások elkerülésére hivatkoznak egy vagy több klasszikus auctorra. A sok újat publikáló Fernel Aristotelestől Galenoson át egy sor tekintéllyel erősíti igazán új közlendőit. Taurellus az emberi auctoritás minden kényszerét elveti. A filozófiának szabadnak kell lennie. Egy ember tekintélye sem befolyásolhatja a tudóst, aki csak szabadon kutathat. Taurellus az ugyancsak filozófus-orvos Jacob Schegk tanítványa volt, akit „peripateticorum princeps”-nek nevezett, nála a tiszta Aristotelest hallgatta. Aristotelesnek nem a tekintélyét, a tudását tisztelte.

A medicina oktatása szempontjából különösen fontosak fizikai lecturáiban elhangzott fejtegetései, melyek szerint egyetlen természettudós sem állíthat többet, mint amennyit számára a tapasztalat nyújt, ezért a tudományok elvei a metafizikához tartoznak. Ez a felfogás Taurellust a megújított tudományok és a filozófia egyik legjellegzetesebb képviselőjévé teszi. Az orvos Taurellus magáévá teszi mindazokat a tapasztalatokat és eljárásokat, melyeket az orvostudomány legújabb képviselői, a neotericusok hirdetnek, túljutva Hippocrates, Aristoteles, Galenos nem igazolt tanain, de csak a nem igazolt, ill. valószínűtlen, a kor tudásával ellentétes állítást vetve el. Előadásai az altdorfi egyetem orvosi karán ezt a tézist tükrözik. A filozófiában éppúgy önálló utakat járt, mint a medicinában és a botanikában. Aristoteles híve, de nem feltétel nélkül. Nem követője a skolasztikus Aristoteles-kommentátoroknak, amint az írásaiból kitűnik. Taurellus jól válogat, filozófiája eklektikusan aristotelianus, átszőve a sztoikus racionalizmus gondolataival, azon munkálkodva, hogy a filozófiát és a teológiát, hitet és tudást kibékítse a tiszta tudás jegyében. A filozófia triumphusa éppen abban található, hogy alapul szolgál a teológiának is. Ezért folytat állandó küzdelmet a tudomány és a filozófia tisztasága jegyében az averroizmus ellen.

Taurellus legnagyobb ellenfele az olasz Cesalpinus. Andrea Cesalpino, (1519–1603), mint Taurellus maga is, nagytudású orvos. A természettudósok nagyra becsülték mint a botanika és mineralógia első rendszerezőjét. VIII. Kelemen udvari orvosa és a római egyetem tanára, a keringéskutatásban Harvey előfutára. Tanait a keringésről a 'Quaestionum Medicarum'-ban és a 'Praxis universae artis medicinae' c. könyvében teszi közzé. A neoaristotelianus Cesalpino híres botanikája mellett írott filozófiai műve, a 'Quaestiones Peripateticae Libri V.' (1583) a természet általános elvi kérdéseit (Problemata Peripateticae) tárgyalja arisztotelianus módon, részben botanikai-psychológiai példákkal illusztrálva. Filozófusként oly jelentős, hogy kortársai „a Filozófus” vagy „Papa philosophorum” névvel illették. 1601-ben Rómában megjelent 'Katoptron, sive speculum artis medicae Hippocraticum' című munkájában megkísérli az aristotelesi filozófiát a medicina elméletével összehangolni. A „hit és tudás” volt az a filozófiai probléma, melyben az ellentét Taurellus és Cesalpino között kibékíthetatlenné vált. Taurellus minden ürügyet megragadott, hogy ellenfelét lehetetlenné tegye. Téves nézeteit egy egész könyvben igyekezett cáfolni: 'Alpes caesae i. e. Andr. Cesalpini monstruosa dogmata discussa et excussa'. Még eretnekséggel is vádolja Cesalpino-t, aki ugyan elítéli a kabbalát és küzd a babona ellen, de a démonokban hisz. Ez a támadás vérre ment, Cesalpino alig tudta elkerülni az inkvizíciót.

Míg a német egyetemeken a reformáció segítette elő a filozófia elmélyültebb művelését és intenzív oktatását, az olasz egyetemeken a teológiai karok hiánya tette lehetővé a kutatás teljes szabadságát, minden filozófiai irányzat érvényesülését, ars és az orvosi fakultás kezdetektől meglévő együttműködésének még szorosabb formáját.

A filozófia és a medicina kapcsolódó oktatásának kétségkívül Itáliában vannak a gyökerei. A két tárgy kapcsolatáról legkorábban és leggyakrabban az olasz egyetemek doktorai írtak,

filozófusok és mindkét tárgyat művelő tanárok. A klasszikusokat követően olasz humanisták foglalkoztak legbehatóbban a medicina-filozófia coniunctiójának elvi kérdéseivel.

A neves történész és jogtudós, a firenzei köztársaság titkára, Benedetto Accolti írt egy könyvet kora kiválóságairól. Az orvosokat a filozófusokkal egy szekcióban tárgyalja „általános” filozófia cím alatt, mivel „az orvoslás művészete filozófia nélkül alig művelhető”.

A kortársak közül a medicina és filozófia viszonyáról, beleértve a tanításban és tanulásban elfoglalt helyüket is, Jacopo Zabarella írt a legrészletesebben. Jacobus Zabarella (1533–1589) kora egyik „legsikeresebb”, mindenestre legeredetibb filozófusa. Itália határain messze túl ismert és elismert „logikus”, az ún. paduai filozófiai iskola képviselője. 1553-ban kapta fokozatát Páduában, ahol 1563-ban a logika professzora lett. 1568-tól haláláig a logika mellett természetfilozófiát adott elő. Zabarella tekintélye a maga korában és a következő századokban oly nagy, hogy egyesek egyenesen Aristoteles helyére léptették. Jórészt általános tudományelméleti fejtegetéseiben (*De naturalis scientiae constitutione*) a tudás és tudomány struktúráját vizsgálva, az orvosi tanulmányok előfeltételének tartja a filozófia tanulását. Nem lehet jó orvos az, aki egyszersmind nem jó természetfilozófus. A természetfilozófia szolgál a tudomány szerkezetének (*constitutio*) alapjául, amit ezután az orvostan átvehet s a gyakorlatba átültethet. Zabarella az orvosi tudáson az elméleti felkészültséget érti. A jó orvosnak egyúttal természetfilozófusnak kell lennie, miképpen nem lehet jó törvényalkotó sem az, aki nem eléggé járatos a morálfilozófiában. „*Quamobrem sicut bonus medicus esse non potest, qui non sit philosophus naturalis, ita nec bonus legislator, qui non calleat moralem philosophiam. Inter eas tamen illud interest, quid medicina solam effectiorem respicit, philosophia naturalis non effectiorem, sed solam scientiam...*” Annál is inkább igaz ez, mivel a medicina fiziológiai ismereteit a természetfilozófia ama részeiből meríti, amelyek az emberi test részeivel foglalkoznak. „*Ex hac potissimum naturalis philosophiae parte sumit ars medica partem illam, quae physiologica dicitur, in qua de humano corpore, ac de eius partibus sermo fit, quam medico illas curaturo necessaria penitus sit earum cognitio*” (*De naturalis scientiae etc. cap. XXXIII. p. 93*). Egyebekben Zabarella azt is megírja, hogy az anatómiát tanuló orvosok, illetve studiosusok melyik Aristoteles művet olvassák, melyiket ne: „*non in libris de historia (ti. animalium) sed in libris de partibus (animalium) methodice de ipsis partibus agentem...*”. Azt a jelentős szerepet, melyet a logika foglal el az orvosi tanrendben, Zabarella véleménye szerint, több helyen is részletesen tárgyalja: *De natura logicae*, II. 4.; *De methodis* II. 11–14, s a logikának a többi diszciplínával való összefüggését is bemutatja. Ez az itáliai orvosfilozófiai szemlélet később minden európai egyetemre behatolt.

Aristoteles ’*De anima*’-jához írott kommentárjában Zabarella arról ír, hogy az ebben a műben való elmélyülés egyik indoka az, hogy az *ars medicinae* az életről általában, a növekedésről és a lélekről szóló leírásokból sokat merített. Beosztása szerint a medicina a *scientia naturalis*ban benne foglaltatik. Zabarella egyik legfontosabb tézise, hogy „a logika (csak) egyik eszköze a filozófiának”. Ez nem teljesen új gondolat, az 5. századi újplatonikusoknál már megtalálható. Az orvosi oktatásban is praelegált logika szempontjából azonban ilyen világosan megfogalmazva, példákkal illusztrálva és kifejtve, didaktikailag is elsőrendű fontosságú. Azáltal, hogy a logika, mint Zabarella írja, *ars* és *scientia*, a régi tézisen nem kívánt változtatni, meghatározása szerint lényegében mégis *instrumentum philosophiae*. Az *experientia*, mely Aristoteles filozófiájában központi helyet foglal el, Zabarella írásaiban is prominens helyet kap. Az ’*Analytica posterior*’ második könyvéhez írt kommentárja a medicina számára döntően fontos *experientiát* tárgyalva, világossá teszi, hogy ez Aristoteles egész episztemológiájának kulcsa. Munkásságának egyik célja, hogy a Stagiritát világosabbá és így hozzáférhetőbbé tegye.

A medicina oktatásában is visszhangra talál Zabarella tudományfelosztása elméleti (*disciplinae contemplativae*) és gyakorlati (*disciplinae practicae*) részre. Ez a felosztás a dolgok aristotelesi elkülönítéséből indul ki: a dolgok „szükséges” és „kontingens”

komponensből állnak. Zabarella szerint mindegyiknek megvan a maga metódusa. Az elméleti tudományok a szintetikus metódus szerint (*ordo compositus* vagy *progressivus*), míg a gyakorlati diszciplínák az analitikus metódus (*ordo resolutivus*) szerint járnak el. Zabarella a praktikus tudományok közé sorolja a logikát. Így lehet ez a filozófia mellett a *medicina instrumentum* is. Csak a fizikát, matematikát és a metafizikát tekintette tisztán elméleti tudománynak. Az aristotelianus Zabarella szerint, mesterének megfelelően, a tudomány csak azokkal a dolgokkal foglalkozhat, amelyek vannak. Következésképpen olyan dolgokat, amelyek nincsenek, nem tárgyalhat. Ezért pl. olyan fogalmaknak, mint *vacuum* vagy *infinitum* nem lehet helyük az igazi tudományban. Ezt Zabarella így fejtette ki: „*Privativa (értsd negatíva) autem non entis cognitio est cognoscere ipsum non esse et falsam proportionem falsam esse, quam cognitionem dari non negaret Aristoteles: propterea in libris physicorum docuit infinitum et vacuum non dari.*” A *progressio ad infinitum* nem a reneszánsz filozófia gondolata. Zabarella az orvosi fakultásokon gyakran, a paduai egyetemen pedig rendszeresen előadott könyvnek, az *'Analytica posterior'*-nak a kommentálásában nagyjából azoknak az orvosoknak az irányát követi, akik teljesen egyetértenek Aristotellessel ebben a kérdésben. Fejtegetései és magyarázatai helyenként Averroës kommentárjaival mutatnak hasonlóságot. Ez a gondolatmenet nem segíthetett tovább sem a fizikának, sem a medicinának. Itt jött segítségül az újplatonizmus, a *hypothesis* adta lehetőségekkel.

Non liquet? – az „új” filozófia

A humanisták ad *fontes* törekvése és követelése, megújult filozófiája a hagyományos tudományfogalom és ezzel a tananyag részbeni megújulásához vezet, ami az orvosi curriculumban és az *ordo* legendikben is megjelenik. Képzettsége folytán a humanizmus korának orvosa, főként ha olasz vagy francia egyetemet végzett, a reformációt követően már német egyetemeken *promoveált* is, képes volt aktuális *discussió*ban képviselni a *medicina* teóriáin túlmenően, a kor általános filozófiai téziseit. Ez vonatkozott mind a szűkebb és tágabb Aristoteles-recepció által feltett kérdésekre, mind a racionális averroizmus és nominalizmus kiváltotta vitákra.

A 16. században és még a 17. század első felében is folyamatosan uralkodó eklektikus aristotelizmus és a lassan az egyetemekre is beszivárgó újplatonizmus együttesen képezi az egyetemeken előadott orvostan „új” filozófiai alapját, ha az új platonizmus a curriculumban nem is jelenik meg *expressis verbis*.

A humanizmuskor természetfilozófiája a természettudománnyal nemcsak szorosan összefügg, helyenként át is fedik egymást. Ennek a természetfilozófiának számos, a korszakra ugyancsak jellemző pantheizmussal közös vonása van. Emellett a pantheisztikus színezetű természetfilozófia és a természetesen még tovább ható tradicionális skolasztikus filozófia mellett egyre nagyobb, a főként Pietro Pomponazzi által képviselt heterodox arisztotelizmus hatása is. Ez vonatkozik Aquinói Tamás, Albertus Magnus és Duns Scotus tanaira is.

A humanizmuskor eme „új”, inkább eklektikus filozófiai szemlélete teszi fogékonnyá a kor tudósait, közöttük a tudománnyal vagy azzal is foglalkozó orvosokat, minden új gondolat, az igazi kutatás iránt. A 16–17. század aristotelizmusa a maga különböző felfogásaiban, a platonizmus különféle irányzataival és a scotizmus változatos megjelenési formái alig kibogozható összefonódásban jelennek meg. Ezért és akkor válik az eklektikus jelző *epitheton ornans*-sá.

Mivel a humanizmuskor filozófiájának középpontjában – a filozófiai és a keresztény tanok kívánt harmóniája mellett –, az ember áll, érthető, hogy a filozófia és az orvostan kapcsolata még erősebbé válik. Ez figyelhető meg az egyetemi tantárgyakban is. Már Aristoteles szükségesnek tartotta a tapasztalatot, hogy az „...végül is a tapasztaltak okainak

megismeréséhez vezessen...”.

A tapasztalat definíciójához és alkalmazásához most szükségessé válik Platon filozófiájának újraértékelése és teret nyer az újplatonizmus is a maga „experimentális” gondolataival és gyakorlatával.

A későközépkor-korareneszánsz tananyagának tartalmát vizsgálva, csatlakozni kell Lichtenthaelerhez, aki szerint a korszak medicinájának a „természetes valóság”-hoz való realiztikus vonzódása nem az újkor vívmánya, hanem már az arabizmusban, ill. a késő skolasztikában megtalálható. Ugyanakkor a tananyag alapján is megállapítható, hogy irányzatoktól függetlenül, a késői skolasztika fizikájában, fiziológiájában használt fogalmak nem mindig felelnek meg a reális tartalomnak. Sőt, a fizikában – az egész teoretikus medicinában változatlanul determináló aristotelesi fogalomalkotás mellett – most ismét megjelenő idealista-újplatonista gondolatokból fakadó következtetések sem ritkák. Csak a skolasztikusok és Galenos híres antiatomisztikus „vitájára” kell emlékezni a skolasztikus realizmus példjaként (minden logikus érv az atomok ellen szól, ergo nem is létezhetnek). Ez távolról sem jelent a valóságtól való elfordulást a metafizikai idealizmus értelmében, csupán azt mutatja, hogy még nem elég erős a realizmus és a gyakran tisztán logikai ítéleten alapuló „fogalmi realizmus”. Túljutott ugyan a metafizikai idealizmuson, de a logikát nemegyszer alárendelte a valóságnak.

A változást a reneszánsz-humanizmus hozza, amikor is a metafizikai realizmus új fázisba lép. A tanítást és kutatást egyaránt befolyásoló jelszó az autopszia. Innen a korszak kutatására és irodalmára oly jellemző korrekció és kiegészítés igénye, a klasszikusok most már tiszta szövegének tanulmányozásán túl az új iránti egyre fokozódó érdeklődés. Ebből a szemléletből, ebből a metafizikai realizmusból fakad a 16–17. század anatómiai-élettani haladása, a praktikus medicina néhány novuma. Ez a neoterici írásainak fénykora.

A fogalmi realizmus azonban még nem tűnt el teljesen, a spekulatív tézisek egy nem jelentéktelen része tovább él.

Követve a lectura alapjául szolgáló műveket, méginkább azok új kommentárjait, melyek többnyire azonosak a postgraduálisan is olvasott textusokkal és a neoterici többé-kevésbé egyéni munkáit, egyre élesebben rajzolódik ki a kontinuitás mellett a változás képe. A tényekhez közelebb álló „reneszánsz-realizmus”, melyben a logika már csaknem kizárólag a valóság tényeire épül, produkálja a medicinában is a korszak nagy felfedezéseit. Ezek a felfedezések azonban, igen nagy jelentőségük ellenére, elméletileg még mindig „csak” alapul szolgálnak későbbi korok modern medicinájának realizmusához. Igazán konzekvens realizmus a medicinában csak 1800 után jelenik meg. Ebben a realizmusban már a tudományos tény (scientific fact, wissenschaftliche Tatsache) a meghatározó fogalom. Ezzel kezdődik az a modern medicina, mely kétségtelenül a reneszánsz-humanizmus vívmányaira épül. Az orvosok filozófiai stúdiuma nélkül ez a fejlődés alig képzelhető el.

A humanizmus kori egyetem képzési célja, ahogyan azt pl. a nagynevű humanista, Johann Sturm, a strassburgi egyetem 1538. évi ordo-jában leírta, a scientia-t is magában foglaló eruditio, melyet sapiens atque eloquens pietas tesz teljessé a tudomány, a humanizmus és a kereszténység szintézisének jegyében: Propositum a nobis est, sapientem atque eloquentem pietatem finem esse studiorum. Hasonló olvasható a koppenhágai egyetem statutumaiban: Scientia, pietas et bonae artes ac studia liberalia elsajátítása mindhárom magasabb fakultás stúdiumának végső célja, és ezt írja a wittenbergi egyetem 1502. évi statutuma is.

Tudjuk, minden scientia logikai-filozófiai alapon nyugszik. Az eruditionak is egyik feltétele a filozófiai képzettség. Különösen igaz ez a medicinában, ahol a non liquet kérdése csaknem minden elméleti fejtegetés kapcsán felmerül. A humanista orvos nemcsak vir perpetuae lectionis, hanem valóban vir eruditus. Alig találkozunk igazán tudós orvossal, akinek biográfiájában ne szerepelne valamilyen megfogalmazásban a megjegyzés: non solum medicinae sed etiam philosophiae peritus.

A pietas a korszak tudósának, orvosnak, jogásznak s nem kizárólag a teológusnak, szellemi képéhez tartozik. A tudományszeretetet és vallásos buzgóságot magában foglaló pietas – nagylelkűséggel és bölcsességgel (prudentia) párosulva – a humanisták egyik erénye. A pietas litterata, minden képzettség egyik forrása, ahol a szó második jelentése szerinti lelkiismeretesség legalább olyan értékű, mint a tudós keresztény kegyesség, a reneszánsz ember egyik jellemző tulajdonsága. A pietas jól összeegyeztethető volt a humanizmus praktikus–didaktikus céljaival.

A pietas nem egyedül a protestáns egyetemek sajátja, jóllehet onnan ered. A katolikus egyetemi reformok kezdeményezői is magukénak vallották. Az 1599. évi jezsuita Ratio atque institutio studiorum is megőrzi a humanista vívmányokat, közöttük a pietas litteratát. Ez az Institutio volt mérvadó a Habsburg-országok minden egyetemén. Így a nem-protestáns magyar orvosok, akik főként Bécs, Freiburg, Krakkó, Prága egyetemeit látogatták, nem kevésbé humanista képzést kaptak, mint protestáns társaik, ha színezete más is volt. A konfesszionális humanizmus a szellemi versengés ellenére mindvégig megmarad az európai humanista tudományos közösség, a res publica litteraria keretein belül. Ami pedig az eloquentiát illeti, az a késői humanizmusban is minden tudomány része. J. Sturm 'Methodus docendi et discendi' című traktátusában egyenesen azt jelenti ki, hogy az eloquentia minden tudás nélkülözhetetlen része.

A rhetoricus feladatát az ingolstadti egyetem 1572-ben kiadott ordo docendije abban látja „ut etiam studiosi iuris et aliarum facultatum alliciantur studia eloquentiae”.

A ratio és az oratio, minden művelt embert jellemző attributum, feladata a szellem (mens) művelése egyrészt sapientia, doctrina és virtus, másrészt nyelvi-rétori felkészültség segítségével. Ez mindhárom magasabb fakultás tanulmányi célját illetően érvényes. A tudomány és az eloquentia, a tudomány és a filozófia a késői egyetemi humanizmusban nem veszít jelentőségéből. Így érthető, hogy a filozófia egyetemi oktatása a humanizmus idején éli virágkorát és válik a magasabb fakultásokon, különösen az orvosi karon a stúdium integráns részévé.

Az egyetemi filozófiastúdium sem az ars, sem a magasabb fakultásokon természetesen nem tükrözi a korszak filozófiai életének, irodalmának egészét. A filozófia történetében a reneszánsz korszaka átmeneti periódusnak, a „fermentáció” időszakának tekintendő. Nem kétséges, hogy a modern medicina gyökerei ide nyúlnak vissza, bár a Thomas Aquinas és Descartes közötti intervallumban a filozófiailag is iskolázott természettudósok és orvosok érdeklődése inkább manifesztálódik az általuk megfogalmazott kérdésekben, mint a válaszokban. Egyik gyakran feltett kérdés a tudomány mibenléte, a tudomány lehetséges definíciója, a kor tudományfogalmának meghatározása. A medicina oktatását, az orvosok filozófia-stúdiumait elveiben ez a tudományfogalom határozta meg a 16. században is. A valóság iránti csaknem szenvedélyes érdeklődés, mely a reneszánszban ébredt fel, először az ember erkölcsi-társadalmi lényé felé fordul. A 15. század vége felé egyre inkább, mint természeti lény válik az érdeklődés tárgyává az ember, és ezzel az érdeklődés központjába kerülnek a természettudományok is. A megismerés körének erről a kiterjedéséről, a studium humanitatis mellett a medicina és a természettudományok megnövekedett jelentőségéről, a kortársak személyes írásai is tanúskodnak. Ez olvasható a pavai orvosprofesszor, Girolamo Cardano (1501– 1576) önéletírásában is. A reneszánsz-humanizmus jól ismert személyisége, aki matematikusként, fizikusként, filozófusként és orvosként egyaránt jeles alakja volt kora tudományának, kortársai „vir inventionum” jelzővel illették (míg a zseniális, de nyughatatlan, gyakran kötekedő tudóst Hallert „vir mirifici ingenii – sed instabilis et inquietus”-nak titulálja) önéletrajzában fejtegeti nézeteit tudományfelfogásáról. A 'De vita propria' és az ezt mintegy kiegészítő 'De propriis libris' c. műveiből kitűnik, hogy az egyes diszciplínák (ma azt mondanák szaktudományok) önmagukban nem elegendőek. Enciklopedikus tudásra van szükség. A filozófia, medicina és a humaniorák mellett a diszciplínák egész sorát tekinti egy

tudós elme számára nélkülözhetetlen-

nek. Ebben a tudáskatalógusban a klasszikus tudományos diszciplínák, a logika, geometria, matematika mellett, a természettudományoktól el nem választhatóan, ott szerepel az asztrológia és a mágia is, a tények racionális megismerésének szándékával látszólag teljes ellentétben. A reneszánsz ember azonban a valóságot teljes egészében akarja megismerni. Cardano ugyan hangoztatja, hogy távol tartja magát attól a mágiától, ami „varázslattal foglalkozik, rossz szellemeket idéz”, tehát az úgynevezett démoni vagy fekete mágiától. Ez azonban nem zárja ki, hogy Cardano a matematikus, az egzakt fizikus, a racionalitásra törekvő orvos és filozófus – kora sok más tudósához hasonlóan – a természetes vagy fehér mágiát ne tartaná megfelelőnek ahhoz, hogy segítségével az emberi szellem korlátozott tudását bővítse, hogy mélyebben hatolhasson be a természet titkaiba. Ebből az aspektusból a mágikus gondolkodás ebben a korban a rációnak nem mond ellent, hanem a természettudományos megismerést mintegy elősegíti. Joggal írta a reneszánsz egyik legkitűnőbb kutatója, Ernst Cassirer már évtizedekkel ezelőtt, hogy az asztrológia és a mágia a reneszánsz idején nemhogy ellentétben lenne a „modern” természetfogalommal és a tudomány fogalmával, hanem inkább mindkettőnek hordozója.

Ugyanakkor a kor tudásának interpretálását, főként az orvosi és filozófiai oktatást vizsgálva, feltűnik, hogy a curriculumban, libri formalesben, modus docendiben a mágia fogalmával expressis verbis nem is találkozunk, mint ahogy kevés kivételtől eltekintve az újplatonista filozófusok műveit is hiába keressük a tananyagban és a hivatalos könyvlistákon. Az asztrológia ugyan szerepel, ha nem is gyakran, inkább az asztronómiához kapcsolódóan, illetve diagnosztikus-terápiás munkák részeként. Az utóbbi munkákban az asztrológiára való hivatkozás többnyire aristotelesi toposzok alapján történik.

Magát az asztrológiát Giovanni Picoval ellentétben még az olyan szintén hívő keresztény és alapos felkészültségű tudós, mint Marsiglio Ficino is védi, mert szükségesnek tartja. Amíg a természet megismerésének és megértésének új logikája ki nem alakult, tehát Copernicus és Galilei megjelenéséig, ennek az asztrológiával átítatott filozófiának az áramlatai nem veszítenek befolyásukból. A mágia és a filozófia határa még olyan gondolkodóknál is elmosódott maradt, mint Bruno és Campanella. Ezen nem változtat a matematikai képzettség sem.

Jóllehet a curriculumban nem találunk az újplatonizmus rendszeres oktatására vonatkozó utalást, arra mégis van adat, hogy az újplatonizmus szelleme elérte az egyetemeket. Azon túlmenően, hogy a párizsi egyetem tanára, Jacob Faber Stapulensis, az Aristoteles-tanulmányok franciaországi megújítója, az „Aristoteles-reneszánsz megteremtője”, az újplatonista irodalmat buzgón tanulmányozza és műveli – a Firenzei Akadémia tanainak is tisztelője. Hogy a Platoni Akadémia tanai Franciaországban, nevezetesen a párizsi egyetemen aránylag korán utat találtak, azt Gaguinus Ficinohoz, 1496-ban írott egyik levele tanúsítja, amely szerint tanárok, diákok egyaránt ünneplik Ficinot. A párizsi egyetem ennek ellenére Aristoteles fellelegvára marad. A párizsi egyetemen már a 13–14. század fordulóján egy olyan reformmozgalom indult el, mely a legisták és kanonisták filozófiai véleményeltéréséből fakadt és nem csekély mértékben befolyásolta az orvosi stúdiumot. Fokozta ezt a feszültséget az averroisták racionális aristotelizmusa. A jogász Petrus de Bosco (Pierre Dubois) ezt a reformot megfogalmazó írásából kitűnik, hogy a reform valamennyi fakultást érintette. Mint kifejti, az orvosok számára is szükséges a studium in logicalibus, amihez kapcsolódik a naturalis scientia. Aki orvos akar lenni, annak már bevezető tanulmányaiban, tehát az ars stúdium alatt, az egész aristotelesi naturáliát el kell sajátítania, hangsúlyozza, az egyes részleteket is külön megjelölve: „Ut de materia prima, de forma, compositione ejus, generatione, corruptione, de quolibet sensu, ejus objectis, de quolibet potentia animae, operationibus et naturis earum, de elementis naturae et operationibus eorum de corporibus coelestibus, naturis, influentiis et notibus eorum”. Feltűnő, hogy Dubois egyetlen más fakultás

studiosusától sem kíván olyan mértékű átfogó tudást, mint az orvostól: „Et valde magnum est omnium scientiarum principia cognoscere, vel saltem non ignorare”.

Az aristotelizmus egyedülálló helyet foglal el a latin kultúrában. Aristoteles művei nemcsak az egyes tudományágak fejlődését befolyásolták, de minden egyetemi fakultás belső struktúráját, az egyetemi oktatás egészét is. A Stagirita hatása a későközépkor tudományosságára jól ismert, a 13. századdal kezdődő egyetemi recepciójának történeti irodalma nagy. Lényegesen kevesebb figyelmet fordított a tudomány- és főként az orvostörténetírás a reneszánsz aristotelizmusának alakulására. A reneszánsz-humanizmus kora pedig ebből a szempontból – fontosságát illetően – az egyetemi oktatás vonatkozásában csak az első nagy Aristoteles-recepció periódusával hasonlítható össze. 1500 és 1650 között az Aristoteles-stúdiumok expanzióját az egyetemek valamennyi, de leginkább az ars és az orvosi fakultás curriculumában nyomon lehet követni. Jóllehet az orvosok szerepe a filozófia történetében a kezdetektől fogva igen figyelemreméltó, ebben a korszakban működésük az egyetemeken meghatározó. Aristoteles munkáinak kommentálásában, egyetemi – és azon kívüli – interpretálásában s nem utolsósorban azok fordításában és kiadásában az orvosfilozófusok, orvosfilológusok az élen jártak. E rövid periódusban több Aristoteles-kommentár jelent meg, mint a Boëthiustól Pomponazziig tartó ezer esztendőben. A kommentátorok és editorok között az orvosok aránya magas.

A Pomponazzit követő 150 év aristotelizmusa az egyetemeken gyökeresen eltér a középkori egyetemi filozófiától. A korai aristotelizmus azonosult a skolasztikával, s praktikus okokból, egy lényegében egységes világképet nyújtott. A reneszánsz-humanizmusban ez az egységes világkép széttöredezett: különböző országok, különböző egyetemek, sőt néha azonos egyetemek különböző, főleg magasabb fakultásain különböző áramlatok szellemében adták elő Aristoteles műveit. Az Aristoteles-kutató Lohrral kell egyetérteni: számos aristotelizmus van e korban. Ennek kapcsán újfent rá kell mutatnom arra, hogy az itáliai egyetemek orvosi fakultásain a 15. században kialakult secularis aristotelizmus a 16. században tökéletesen függetleníttette magát a teológiának még a metodológiájától is, nem csekély befolyást gyakorolván a legtöbb európai egyetem filozófiai és ezzel orvosi oktatására. A protestáns északi egyetemeken pedig a Melanchthon által bevezetett „új aristotelizmus” a 17. század végéig határozta meg az orvosi oktatást.

A reneszánsz aristotelizmus substantialis változatai az egyetemi előadásokban, ill. a kommentárok formájában is hoztak néhány módosulást. Az egyes művek általános taglalásában a középkorban kialakult előadások kommentálási és praelegálási módok (*expositio*, *explicatio*, *lectura* etc.) ugyan továbbra is az interpretálás fő formái maradtak, a reneszánsz kommentátorok azonban mind az ars, mind az orvosi fakultáson, gyakran több művet összevonva tartották kurzusaikat az aristotelesi corpus könyveiről, pl. *in universam logicam*, *in universam philosophiam naturalem*, etc. Máskor csak egy könyvet, ill. egy mű egy részét kommentálták, ill. adták elő, pl. *in librum VIII. Physicorum*. Az aristotelesi doktrínák összefoglalásai (*summa*, *tractatio*, *institutio*) cursusként jelennek meg az orvosi fakultáson is (*in opus totius philosophiae Aristotelis*), és válnak a 16. század vége felé tankönyvekké.

Ezek a parafrázisok főként a 16. század végén és a 17. században váltak fontossá a német és francia egyetemeken.

Az újonnan megjelent tabulák alfabetikusan összeállított Aristoteles-lexikonok. Az új kiadások glosszái ugyancsak a reneszánsz kíváncsnak megfelelő filológiai szempontokat figyelembe vevő írásként. Az új görög kiadások, vagy új latin fordítások praefatio-i sokszor többet jelentenek egy bevezetésnél, alkalmanként quaestiokat is tartalmaznak, ill. interpretációnak felelnek meg.

Formailag változatlanok maradtak az egy nagy művet röviden összefoglaló vagy részeit ismertető compendiumok (*abbreviationes*), főbb téziseket, ill. argumentációkat összefoglaló synopsisok (*conclusiones*).

Galenossal és Avicennával kezdődik a filozófiát művelő orvosok hosszú sora. Számuk a humanizmus korában különösképpen megnövekszik, jelentőségük az egyetemi orvosi oktatás szempontjából egyre nagyobb. 1500 és 1650 között a kommentárok, kompendiumok, parafrázisok tömege jelenik meg. Szerzőik között vannak olyan hírességek, mint Melanchthon, Luther, Galilei. Mások alig, vagy egyáltalán nem ismertek. Miután filozófia és medicina e korban alig választható el egymástól, érthető, hogy az írások nem csekély része származik olyan filozófusok tollából, akik orvosok voltak, illetve olyan orvosok adták ki és kommentálták Aristoteles munkáit, akik filozófiát is adtak elő az egyetemeken (pl. Achillini, Cesalpino, Schegk, Taurellus). Számuk jóval meghaladja a százat.

Az orvosok filozófiai stúdiumának ismerete teljesebbé teszi a korszak orvosi szemléletének képét. Ezt az orvosképet csak scientista-pragmatikus elemeire redukálva, nem érthetők a maguk összefüggéseiben és teljességükben Vesalius, Fernel és kortársaik írásai, azok néha paradoxnak tűnő gondolatmenete. Csupán munkásságuk „végeredménye” áll előttünk. Ez bizonyára elég a gyakorlat számára, de elégtelen a teljes megismeréshez.